

PREDSTAVKA EPISKOPATA VRHBOSANSKE METROPOLIJE IZ 1903. GODINE U SVJETLU AUSTROUGARSKE VJERSKE POLITIKE U BOSNI I HERCEGOVINI*

Zoran GRIJAK, Zagreb

Autor je istražio uzroke upućivanja predstavke episkopata Vrhbosanske metropolije zajedničkom ministru financija Austro-Ugarske Monarhije Istvánu Buriánu 1903. godine u širem kontekstu austrougarske vjerske politike u Bosni i Hercegovini. Ustvrdio je da su austrougarske vlasti, provodeći politiku međunacionalne i međukonfesionalne ravnoteže, izlazile u susret brojnijim pravoslavicima i muslimanima. Od Katoličke crkve očekivalo se da radi potpore dugoročnim interesima održanja Monarhije u Bosni i Hercegovini odustane od nekih svojih prava, odnosno pristane na njihovo restriktivno reguliranje od strane države. Katolički episkopat nije bio spreman pristati na miješanje države u crkvene poslove niti prihvatiti izrazito restriktivnu državnu politiku prema Katoličkoj crkvi, napose glede zakonodavnog reguliranja konverzija na katolicizam, te je stoga vrlo često dolazilo do nesporazuma između državnih organa i najviših predstavnika katoličke hijerarhije.

KLJUČNE RIJEČI: *Bosna i Hercegovina, Vrhbosanska metropolija, Austro-Ugarska Monarhija, Katolička crkva, crkvena povijest.*

Uvod

U fondu Zajedničkog ministarstva financija Austro-Ugarske Monarhije u Arhivu Bosne i Hercegovine u Sarajevu nalaze se u dosadašnjim historiografskim istraživanjima neiskorišteni dokumenti¹ koji sadrže iznimno relevantne podatke o vjerskoj politici austrougarskih

---

* Prikazani rezultati proizašli su iz znanstvenog projekta *Katolicizam, islam i pravoslavlje u identitetskim procesima u Bosni i Hercegovini*, provedenog uz potporu Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske.

¹ Razlog tome nalazi se s jedne strane u činjenici da je pretežito riječ o dokumentima na pisanoj gotici, što znatno sužava krug istraživača koji ih mogu analizirati. S druge strane takvih dokumenata ima vrlo malo. Najčešće su nosili oznaku »strogo povjerljivo« (*streng vertraulich*), jer austrougarske vlasti nisu bile spremne priznati da vode pristranu konfesionalnu politiku, posebice sputavajuću u odnosu prema Katoličkoj crkvi, radi dugoročnih ciljeva svoga održanja u Bosni i Hercegovini. Prvi podaci o tim dokumentima nalaze se u

vlasti u Bosni i Hercegovini. Ti dokumenti znatno pridonose shvaćanju sveukupne politike austrougarskih vlasti u Bosni i Hercegovini, a napose osvjetljavaju uzroke njihova neujednačenog odnosa prema pojedinim vjerskim zajednicama. S obzirom na snažnu ulogu konfesionalizma u izgradnji identiteta u Bosni i Hercegovini, ti dokumenti posvjedočuju i nejednak kriterij austrougarskih vlasti u odnosu prema pripadnicima pojedinih nacionalnih i kulturnih entiteta.

U ovom radu upozorit ću na neke od tih dokumenata. Oni svjedoče da je austrougarska vjerska politika u svojim najvažnijim sastavnicama bila oblikovana već u prvim godinama nakon zauzeća Bosne i Hercegovine (1878.), pri čemu se najčešće nisu uzimale u obzir neke kulturološke i vjerske činjenice koje su uvelike osporavale mogućnost realizacije tako zamišljene vjerske politike.

Prve podatke o zadaćama i ulozima koje su austrougarski visoki službenici namijenili Katoličkoj crkvi u Bosni i Hercegovini nalazimo u jednom dokumentu Zajedničkog ministarstva financija iz 1882. godine.² U tom je dokumentu sadržana ideja, koju nalazimo i u dokumentima iz znatno kasnijeg razdoblja, o tome da će u budućnosti doći do masovne konverzije muslimana na kršćanstvo. Katolička je crkva radi toga, prema tvorcima tih planova, morala biti »samozatajna« i koncilijantna i nije nikako smjela ohrabrivati pojedinačne konverzije, koje su gotovo redovito izazivale afere, popraćene burnim reakcijama muslimana i pravoslavaca, slanjem deputacija u Beč i sličnim napetim, a katkad i ekscesnim događajima.³

---

mojoj knjizi, nastaloj na temelju proširene i dopunjene disertacije. Vidi: Zoran GRIJAK, *Politička djelatnost vrhbosanskog nadbiskupa Josipa Stadlera*, Zagreb, 2001. Vidi također moj prilog »Odnos nadbiskupa Stadlera prema vjerskoj politici austrougarskih vlasti u Bosni i Hercegovini«, *Croatica christiana periodica* (dalje: CCP) XXV (2001.), br. 47, str. 173–180.

² Austro-Ugarska Monarhija je nakon zauzeća Bosne i Hercegovine upravu u toj formalnopravno još uvijek osmanlijskoj pokrajini (do aneksije 1908.) prepustila Zajedničkomu ministarstvu financija. Ustavni položaj tog ministarstva bio je određen Austro-ugarskom nagodbom iz 1867., koja je određivala pojam i opseg tzv. zajedničkih poslova. Zajedničko ministarstvo financija bilo je zaduženo za zajednički proračun, kontrolu proračunskih izdataka i zajedničke državne zajmove. Nakon zauzeća Bosne i Hercegovine proširilo je djelokrug svoga rada, jer je 26. II. 1879. postalo najviši organ uprave u Bosni i Hercegovini. Usporednim austrijskim i ugarskim zakonom od 22. II. 1880. utvrđene su njegove kompetencije i odnos prema objema polovicama Monarhije. Vidi: Ferdo HAUPTMAN, »Djelokrug austrougarskog Zajedničkog ministarstva financija«, u: *Glasnik arhivâ i Društva arhivista Bosne i Hercegovine*, Sarajevo, 1963., god. III., knjiga 3, 14–15.

³ Ovdje bih samo upozorio na dvije afere, koje su izazvale veliku pozornost i burnu reakciju javnosti, uz izrazito netolerantno držanje pravoslavne i islamske zajednice, premda su iz njih potekle obračunice na katolicizam postupale na temelju načela slobode savjesti. Prva od njih vezana je uz muslimanku Fatu Omanović, čija je namjera o konverziji 1899. bila povod početka muslimanskog pokreta za vjersko-prosvjetnu (vakufsko-mearifsku) autonomiju u Mostaru 1900. godine. Četrnaestogodišnja Fata Omanović pobjegla je, uz pomoć svojih susjeda katolika, iz Bijelog Polja kod Mostara te je uz pomoć katoličkih svećenika došla u Split, gdje je živjela i radila u jednom samostanu časnih sestara. U vezi s bijegom F. Omanović vidi: *Arhiv Bosne i Hercegovine (Sarajevo, Fond Zajedničkog ministarstva financija, Odjeljenje za Bosnu i Hercegovinu, Prezidijal, (Gemeinsames Finanzministerium, Präsidium des Bureau Angelegenheiten Bosniens und der Herzegowina)*, (dalje: ABH, GFM, Präs. BH), 681/1899.; 957/1899.; ad 998/1899. Godine 1910. F. Omanović preselila se u Maribor u Sloveniju, gdje se udala za Slovenca Franca Prijatelja i rodila sina Nikolu. Godine 1940. preselila se u Trst, gdje se dala krstiti. Iste godine javila se obitelji, prvi put poslije bijega 1899., i u Ljubljani dala izjavu za novine, u kojoj je izjavila da je njezin bijeg i sve što je slijedilo bilo posljedica njezina slobodnog izbora, da nitko nije na nju vršio pritisak. Vidi: »Razgovor R. Kadića s Darinkom Prijatelj. Fata Omanović – djevojčice čiji je slučaj zatalasao Herceg – Bosnu otkriva svoju dramatsku tajnu«, *Jugoslavenski list*, 21. VIII. 1940., str. 6. Historičari koji su se bavili slučajem F. Omanović gotovo su redovito prešućivali njezino očitovanje s tim u vezi. Drugu od spomenutih afera, vezanih uz konverzije na katolicizam u Bosni i Hercegovini u austrougarskom razdoblju, potaknula je konverzija na katoličku vjeru pravoslavke Đurđinke Pavlović, koja je odlučila postati časna sestra.

Činjenica da ideje austrougarskih vlasti o masovnoj konverziji muslimana na kršćanstvo nalazimo ovako rano, neposredno nakon okupacije, dakle, kada još nije moglo biti govora o bilo kakvim iskustvenim spoznajama okupacijske uprave o tako složenom problemu, svjedoči da su austrougarske vlasti formulirale neke od najvažnijih postulata svoje politike u Bosni i Hercegovini bez sustavnije raščlambe vjerskih, kulturnih i drugih odrednica identiteta bosanskohercegovačkog, a napose muslimanskog pučanstva. Teško je ustvrditi koliko su na oblikovanje stajališta austrougarskih vlasti, da će okupacija Bosne i Hercegovine od strane pretežito katoličke Monarhije potaknuti muslimane na masovniju konverziju na katolicizam, mogla utjecati identična stajališta pojedinih katoličkih velikodostojnika i svećenika, među kojima se posebice isticao bosansko-đakovački i srijemski biskup Josip Juraj Strossmayer.⁴ Nadbiskup Stadler, međutim, ako je u prvim godinama nakon austrougarskog zauzeća Bosne i Hercegovine i gajio određene nade s tim u vezi, ubrzo je postao svjestan da su bosanskohercegovački muslimani oblikovali zaseban kulturni identitet, kojega su temeljne sastavnice potekle iz islama te da stoga nije moguće očekivati bilo kakav masovniji povratak muslimana na kršćanstvo u bližoj ili daljoj budućnosti.

Na najranija očitovanja uvjerenja visokih predstavnika austrougarskih vlasti da će se u budućnosti dogoditi masovna konverzija bosanskohercegovačkih muslimana na katolicizam te na njihova stajališta o tome kakvo je trebalo biti držanje katoličke hijerarhije s tim u vezi, nalazimo u jednom dokumentu iz 1882. godine, u opsežnom pismu na pisanoj gotici, u kojem se analizira spor između nadbiskupa Stadlera i provincijala franjevačke provincije Bosne Srebrene Ilije Čavarevića oko raspodjele župa. U sklopu dokumenta, koji sveukupno ima 35 stranica, nalaze se i dva pisma tadašnjega franjevačkog generala Bernardina del Vaga, vezana uz spomenuti spor oko župa, koje su franjevci trebali ustupiti obnovljenoj redovitoj hijerarhiji. O tom problemu ovdje neće biti riječi, jer nije neposredno vezan uz temu priloga, a k tome u historiografiji je već prilično istražen.⁵ Upozorit ću samo na spo-

Da bi se izbjegle nepravilnosti, Đ. Pavlović privremeno je smještena u jedan samostan u Dalmaciji. Kada se vratila u Sarajevo, gdje je kao redovnička kandidatkinja počela pohađati školu, grupa pravoslavaca otela ju je na ulici, a zatim je nasilno vraćena u roditeljsku kuću. Kada je, unatoč pritiscima sarajevskog metropolita Eugenija Letice i službenika Zemaljske vlade, ostala pri svojoj nakani, bila je puštena, ali su bili kažnjeni svi koji su joj pomogli pri konverziji. Iz izjave Đ. Pavlović metropolitu Letici i vladinu povjereniku očevitno je da se na konverziju odlučila slobodnim izborom. Vidi: *ABH, GFM, Präs. BH*, 1287/1913. Usp.: Zoran GRIJAK, *Politička djelatnost vrhbosanskog nadbiskupa Josipa Stadlera*, Zagreb, 2001., 489, 729, 730. Nadbiskup Stadler objavio je u povodu konverzije Đ. Pavlović posebnu izjavu, kojom je od Zemaljske vlade zahtijevao poštivanje osobnih sloboda i slobode savjesti. Ujedno je pozvao austrougarske vlasti da odustanu od Zakona o konverzijama iz 1891., djelomice dopunjenog 1895., te da pristanu na donošenje preciznog zakona o konverzijama, koji bi bio u skladu sa sličnim suvremenim zakonima, potvrđenim od Svete Stolice. Vidi: »Izjava preuzv.[išenoga] g.[ospodina] nadbiskupa Dr. Josipa Stadlera o konverzijama«, *Vrhbosna*, XXVII/1913., br. 20, 327–328.

⁴ Biskup Strossmayer je uoči uspostave redovite katoličke hijerarhije u Bosni i Hercegovini u pismu bečkom nunciju Serafinu Vannutelliju 1. ožujka 1881. izrazio nadu da će u bliskoj budućnosti doći do masovne konverzije muslimana na katoličku vjeru: »Nade li se u Bosni revni biskup i sloboda savjesti, za nekoliko desetljeća više neće biti muhamedanstva u Bosni. Ako po daru milosti Božje i Svete Apostolske Stolice crkvu bosansku dopadne učen, rječit i revan biskup, ako isto tako u Bosni bude vladala puna sloboda savjesti, lako je naslutiti kako će muhamedanstvo u nekoliko desetljeća gotovo prirodnim putem nestati.« *Korespondencija Josip Juraj Strossmayer – Serafin Vannutelli 1881.–1887.* (priredili J. Balabanić i J. Kolanović), (dalje: *Korespondencija Strossmayer – Vannutelli*), Zagreb, 1999., 65.

⁵ Kontroverzije između Vrhbosanskog ordinarijata i franjevaca oko raspodjele župa, u razdoblju od obnove redovite crkvene hijerarhije u Bosni i Hercegovini 1881. do donošenja dekreta Svete Stolice o župama u Bosni i Hercegovini 1883., najsustavnije je istražio Mato Drljo u disertaciji, obranjenoj na Rimskom sve-

menuto stajalište najviših austrougarskih službenika u Zajedničkom ministarstvu financija u Beču i Zemaljskoj vladi u Sarajevu o ulozi i zadaćama Katoličke crkve, koja svjedoče da su austrougarske vlasti Katoličkoj crkvi u Bosni i Hercegovini namijenile istaknutu političku zadaću, a ujedno čvrsto zacrtale okvire njezina djelokruga u pitanjima koja su po svojoj naravi vjerska, određena kanonskim pravom i drugim crkvenim aktima i samom crkvenom praksom te stoga nisu mogla biti predmet ugovora između Svete Stolice i Austro-Ugarske Monarhije o uspostavi (obnovi) redovite hijerarhije u Bosni i Hercegovini od 8. lipnja 1881., a pogotovo ne službeni predmet bavljenja državnih vlasti. Taj dokument, kao i sljedeća dva dokumenta koja se odnose na istu problematiku, koja će također ukratko analizirati, otkrivaju činjenicu zašto su austrougarske vlasti, brižljivo pazeći da povjerljive osnove njihove vjerske politike ne prodru u javnost, na mnoge načine zapostavljale Katoličku crkvu i katolike u odnosu na pripadnike ostalih dviju vjerskih zajednica. Katolička crkva u Bosni i Hercegovini smatrala se jedino pouzdanom i lojalnom te je trebala biti oslonac austrougarske politike u stvaranju osnova za dugoročnu vladavinu Monarhije u Bosni i Hercegovini. Jasno je da je takav odnos državnih vlasti prema Katoličkoj crkvi nailazio na otpor katoličkih velikodostojnika koji nisu mogli pristati na podređenu ulogu Katoličke crkve, koja je, uz svoju osnovnu vjersku ulogu, prema očekivanjima državnih vlasti ujedno trebala harmonizirati međunacionalne i međukonfesionalne odnose. To je sa stajališta katoličke hijerarhije u Bosni i Hercegovini bilo sasvim neprihvatljivo, odnosno premašivalo je okvire njezinih glavnih zadaća.

O otporu katoličkog episkopata dvadesetogodišnjoj restriktivnoj praksi državnih vlasti u odnosu prema Katoličkoj crkvi i katolicima u Bosni i Hercegovini, zorno svjedoči dokument u prilogu članka. No prije analize spomenutog protesta katoličkog episkopata iz 1903. godine glede takve politike upozorit ću na tri dokumenta nastala u razdoblju od 1882. do 1903. godine u kojima najviši austrougarski službenici u Zajedničkom ministarstvu financija formuliraju stajališta o ulozi Katoličke crkve u okupiranim zemljama Bosni i Hercegovini.

I. Podaci najranijih arhivskih izvora o zadaćama i ulozi koje su austrougarske vlasti namijenile Katoličkoj crkvi u Bosni i Hercegovini

Među prezidijalnim dokumentima Zajedničkog ministarstva financija iz 1882. godine nalaze se najraniji u dosadašnjim istraživanjima neiskorišteni podaci o posebnoj ulozi koju su austrougarske vlasti namijenile Katoličkoj crkvi u Bosni i Hercegovini. Ti su podaci izneseni u sklopu razmatranja ranije spomenutog sukoba između nadbiskupa Stadlera i franjevacu oko župa, no ipak tako jezgrovito da ni u kasnijim dokumentima, u cijelosti posvećenim toj problematici, ne nailazimo puno novoga.

Dokument nosi nadnevak 7. listopada 1882. Započinje tvrdnjom da je katoličkoj hijerarhiji u Bosni i Hercegovini, osobito nakon okupacije tih zemalja od Austro-Ugarske Monarhije,

---

učilištu, pod naslovom *La restaurazione della gerarchia ordinaria in Bosnia e la controversia giuridica sull'ordinamento delle parrocchie (1881-1883)*, Università Pontificia Urbaniana, Rim, 1985. Disertacija je naknadno prevedena na hrvatski jezik: Vidi: Mate DRLJO, *Obnova redovite crkvene hijerarhije u Bosni i Hercegovini i pitanje pravnog uređenja župa*, Sarajevo, 2001.

primala dvostruka zadaća. S jedne strane ona je trebala katoličko pučanstvo učvršćivati u vjeri i uzdići ga na takav stupanj zrelosti da drugima ne bude samo jednako, nego da ih u čudorednom smislu nadmaši, odnosno da im bude moralni uzor. S druge strane katolička je hijerarhija trebala utjecati na to da se muslimani, kada napuste svoju vjeru, što se, prema shvaćanju najviših austrougarskih službenika u Zajedničkome ministarstvu financija svakako, premda u daljnjoj budućnosti, moralo dogoditi, ne okrenu prema »mnogobrojnijoj« Pravoslavnoj crkvi, nego prema Katoličkoj crkvi.⁶

Dakle, konverzija muslimana na kršćanstvo držala se neupitnom, premda se njezino ostvarenje premještalo u neodređenu budućnost. Austrougarske vlasti pribojavale su se, međutim, da se ta očekivana konverzija muslimana na kršćanstvo ne dogodi putem Pravoslavne crkve. Razlog tome bila je spoznaja opasnosti koje su Monarhiji na njezinim istočnim granicama prijetile od ozbiljenja velikosrpskog programa. Naime, pravoslavni Srbi, čija se lojalnost prema Monarhiji držala upitnom, bili su najbrojniji u Bosni i Hercegovini, a za njima su slijedili muslimani. Pravoslavno-muslimanski politički blok iz temelja bi ugrozio vladavinu Austro-Ugarske Monarhije u Bosni i Hercegovini, koja je bila pretpostavka njezine šire dominacije na Balkanu. Dokument iz 1882. svjedoči o velikom nepovjerenju austrougarskih vlasti prema pravoslavnom pučanstvu Bosne i Hercegovine i svojim sadržajem opovrgava u historiografiji često izricane tvrdnje da austrougarske vlasti gotovo do posljednjeg trenutka nisu bile svjesne opasnosti koje su Monarhiji prijetile od velikosrpske ideologije koja si je prisvajala Bosnu i Hercegovinu, velike dijelove Hrvatske i druge integralne dijelove austrougarskoga državnog sklopa. No o tome će biti više riječi prilikom analize ostalih dokumenata, u kojima se izravno govori o potrebi stvaranja hrvatsko-muslimanskoga državotvornog bloka, kao prepriči ozbiljenju velikosrpskog projekta, a konverzija muslimana na katolicizam ističe se kao jamstvo održanja priželjkivanoga hrvatsko-muslimanskog saveza. Ovdje još samo treba upozoriti na činjenicu da su u spomenutom dokumentu iz 1882. godine, kao i u svim dokumentima posvećenim ovoj problematici, iznesene vrlo pohvalne ocjene o vrhbosanskom nadbiskupu Josipu Stadleru, podjednako kao svećeniku i kao teologu.⁷ Ta je činjenica iznimno važna, a upućuje na kontroverziju koja je u historiografiji o nadbiskupu Stadleru još uvijek prisutna. Naime, austrougarski najviši službenici – zajednički ministri financija, građanski doglavnici i drugi – odreda su govorili iznimno pohvalno o Stadlerovim ljudskim (moralnim), svećeničkim te znanstvenim kvalitetama, a ujedno se često, pokatkad čak od istih službenika, tražilo njegovo uklanjanje iz Bosne i Hercegovine. Razlog tome nalazio se u činjenici da se Stadlerovo vjersko i političko djelovanje

⁶ »Der kathol.[ische] Hierarchie in Bosnien insbes.[ondere] nach der Occupation dieses Landes durch uns, scheint mir, aber eine zweifache Aufgabe zugefallen zu sein. Sie muß einerseits besterbt sein, den kathol.[ischen] Theil der Bevölkerung in seinem Glauben zu befestigen und ihn hauptsächlich mit Rücksicht auf die Bekenner anderer Religionen auf eine solche Stufe zu heben, daß er dem Anderer nicht nur gleich sei, sondern sie auch überwage. Andererseits soll die kathol.[ische] Hierarchie dahin wirken, daß die Mohamedaner, wenn sie ihre Glauben verlassen, was jedenfalls, wenn auch in entfernter Zukunft eintreten muß, sich nicht der zahlreicheren gr.[iechischen] orth.[odoxen] Kirche, sondern dem kathol.[ischen] Glaube zuwenden« (ABH, GFM, Präs. BH 1933/1882.).

⁷ »Erzbischof Stadler, das Haupt der katholische Hierarchie des Landes, hat mir den Eindruck eines gelehrten Theologen, eines ganz correcten Priester und eines Mannes von wahrhaft wirklichen Lebenswandeln gemacht, welcher auch seine jedenfalls sehr schwierige und wichtige Mission mit lebendigen Eifer erfaßt« (isto).

nije uklapalo u osnove austrougarske politike u kojima je Katoličkoj crkvi dugoročno bila namijenjena uloga niveliranja napetosti i harmoniziranja međunacionalnih i međukonfesionalnih odnosa radi postizanja konačnog cilja zbližavanja katolika i muslimana te konverzije muslimana na katolicizam kao jamstvu održanja hrvatsko-muslimanske državotvorne većine. Takva politika, dakako, nije bila realna, no o tome će biti više riječi prilikom analize sljedećih dokumenata, iz kojih se jasno vidi da je nadbiskup Stadler svojim djelovanjem i u službenim kontaktima s predstavnicima vlasti energično osporavao njezine temeljne sastavnice i konsekvence te tražio za Katoličku crkvu u Bosni i Hercegovini pravni status kakav je uživala u zemljama Monarhije i šire u Europi.

II. Elaborat poglavara Zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu Johanna Appela od 27. rujna 1890.

Neposredan povod nastanka novih dokumenata u kojima su se detaljnije elaborirale prije spomenute osnove vjerske politike Austro-Ugarske Monarhije u Bosni i Hercegovini bile su afere u povodu konverzija na katolicizam. Prilikom konverzija muslimana i pravoslavaca na katolicizam, austrougarske su vlasti uglavnom štitele interese muslimanske i pravoslavne zajednice, odnosno nastojale su ih omesti ili, ako su već provedene, pridonijeti povratku obraćenika u njihovu raniju vjeru. To se posebice odnosilo na obraćenike muslimane. Glede konverzija katolika na pravoslavlje i islam, organi vlasti ni izdaleka nisu pokazivali podjednaku odlučnost.⁸ Takvo držanje austrougarskih vlasti proizlazilo je iz bošnjačke nacionalne politike Benjamina Kállaya,⁹ zajedničkog ministra financija od 1883. do 1903. godine. Zadaća bošnjaštva bila je umanjiti vjer-

⁸ Problem konverzija u Bosni i Hercegovini, u razdoblju austrougarske uprave i vladavine, najsuštavnije je istražio Tomo VUKŠIĆ u djelu *I rapporti tra i cattolici e gli ortodossi nella Bosnia ed Erzegovina dal 1878 al 1903. Uno studio storico-teologico*, Rim, 1991.; *Međusobni odnosi između katolika i pravoslavaca u Bosni i Hercegovini (1878.–1903.)*. *Povijesno-teološki prikaz*, Mostar, 1994.

⁹ B. Kállay (Nagykállo, 22. XII. 1839. – Beč, 13. VII. 1903.) Kao mladić naučio je srpski, ruski i turski jezik. Njegova majka potjecala je iz srpske obitelji Blašković von Ebeck. Zauzimanjem ugarskog ministra predsjednika J. Andrássyja kao dvadesetdevetogodišnjak imenovan je generalnim konzulom u Beogradu (1869.–1875.), što je, s obzirom na njegove godine, predstavljalo izuzetak u diplomatskoj praksi Monarhije. Tijekom boravka u Srbiji Kállay zamjećuje ruski utjecaj u toj zemlji te o tome izvješćuje Beč. Na mađarskom je objavio knjigu o povijesti srpskog ustanka, koja postoji i u njemačkom prijevodu (*Die Geschichte des serbischen Aufstandes 1807–1810*, Beč, 1910.), i knjigu o srpskoj povijesti (*Geschichte der Serben*, Budapest, Wien, Leipzig, 1878.), koja je uskoro prevedena na srpski jezik (*Istorija srpskog naroda*, Beograd, 1882.). Od ostalih njegovih djela posebice valja izdvojiti *Die Orientpolitik Rußlands (1878.)*. Nakon povratka u Budimpeštu brani Andrássyjeve ideje o opravdanosti zauzeća Bosne i Hercegovine, protiv kojega je bilo mađarsko javno mnijenje i mnogi ugarski političari. Dana 10. IV. 1877. Franji Josipu I. predao je memorandum u kojem je izložio svoje ideje o upravi Monarhije u Bosni i Hercegovini. Godine 1878. zastupnik je Monarhije u međunarodnoj istočnorumeljskoj komisiji u Plovdivu, a 4. IX. 1878. postavljen je za prvoga odjelnog predstojnika u Ministarstvu vanjskih poslova. Od 1882. do 1903. kao zajednički ministar financija Austro-Ugarske Monarhije upravlja Bosnom i Hercegovinom. Vidi: *Meyers Lexikon*, sv. VI., Leipzig, 1927., 877; L. THALLÓCZY, *Benjamin von Kállay, Gedenkrede*, Budimpešta, 1909. Svoje zauzimanje za pripojenje Bosne i Hercegovine Ugarskoj i gospodstvom Ugarske na Balkanu pokušao je u svojim djelima argumentirati i geostrategijskim razlozima težeći Ugarsku promovirati u braniteljicu Monarhije na njezinim jugoistočnim granicama. Vidi: *Die Lage der Mohamedaner in Bosnien*, von einem Ungarn [B. Kállay], Beč, 1900., 126. Začetke takvih ideja, na čije je oblikovanje uvelike utjecao J. Andrássy, nalazimo i u njegovu nastupnom govoru u Ugarskoj akademiji. Vidi: B. KÁLLAY, »Ungarn an der Grenzen des Orients und des Occidents«, *Ungarische revue* (1883.), 428–489, u kojem iznosi misao o kulturnoj misiji Ugarske u povezivanju europskog Istoka i Zapada.

ske i konfesionalne napetosti, a ujedno pružiti muslimanima svjedočanstvo naklonosti i ponuditi im sa stajališta vlasti prihvatljiv nacionalno-identifikacijski obrazac. Njime se također težilo udaljiti bosanskohercegovačke Hrvate i Srbe od nacionalnih kretanja u Hrvatskoj i Srbiji i potaknuti ih na prihvaćanje bosanskohercegovačkoga političkog okvira, bez težnji za njegovim povezivanjem sa Hrvatskom i Srbijom. Radilo se, dakle, o težnji za stvaranjem bosanske nacije kao političke nacije koja bi bila pouzdan oslonac austrougarske vladavine. Ideja o općoj konverziji muslimana na katolicizam nije proturječila tim nastojanjima bošnjačke politike, jer je u najvišim austrougarskim političkim krugovima prevladalo osvjedočenje da će tek opća konverzija muslimana na katolicizam omogućiti da se Bosna i Hercegovina nakon aneksije potpuno i trajno uklopi u politički i kulturni život Monarhije. No smatralo se da će se ta očekivana opća konverzija dogoditi spontano, s izumiranjem starije generacije muslimana vezane uz Osmanlijsko carstvo i postupnim slabljenjem duhovnih veza mlađe generacije s Carigradom. Stoga je u dugoročnom interesu Monarhije bilo promicanje vrlo obzirne politike prema muslimanima, posebice glede uvažavanja vjerskih i kulturnih posebnosti islama te u pitanju agrarnih odnosa i očuvanja begovskih veleposjeda.¹⁰

U vladajućim krugovima Monarhije oblikovalo se uvjerenje da su, zbog blizine Kneževine Srbije, snažnog utjecaja Ruskog Carstva, austrougarskog suparnika na Balkanu, na tvorbu srpske vanjske politike i razgranate velikosrpske propagandne djelatnosti, neznatni izgledi da će u Bosni i Hercegovini najbrojniji Srbi ikada postati sasvim lojalan element. Stoga su se, radi stvaranja brojčano nadmoćne državotvorne većine, zauzimali za oblikovanje hrvatsko-muslimanskog političkog saveza.¹¹ Konverzija muslimana na katolicizam trebala je biti jamstvo te suradnje za budućnost, ali se ona nije smjela poticati prije aneksije i prethodnog stvaranja snažnoga muslimansko-hrvatskoga državotvornog bloka. Tvorci austrougarske vjerske i nacionalne politike u Bosni i Hercegovini bili su uvjereni da vrhbosanski nadbiskup Josip Stadler¹² omogućivanjem pojedinačnih konverzija

¹⁰ O agrarnim odnosima te o begovskim posjedima u Bosni i Hercegovini u austrougarskom razdoblju napose vidi: Husnija KAMBEROVIĆ, *Begovski zemljišni posjedi u Bosni i Hercegovini od 1878. do 1918. godine*, Zagreb, 2003. O agrarnom pitanju u okviru širih razmatranja o politici i gospodarstvu u Bosni i Hercegovini u austrougarskom razdoblju vidi: Dževad JUZBAŠIĆ, *Politika i privreda u Bosni i Hercegovini pod austrougarskom upravom*, Sarajevo, 2002.

¹¹ Prema prvome austro-ugarskom popisu pučanstva u Bosni i Hercegovini iz 1879. godine, pravoslavnih je bilo 496.485 (42,88%), muslimana 448.613 (38,73%), a katolika 209.391 (18,08%). Prema četvrtom i zadnjem popisu bilo je 825.418 (43,49%) pravoslavnih, 612.137 (32,25%) muslimana i 434.061 (22,87%) katolika. U navedenom razdoblju udio pravoslavnih u ukupnom pučanstvu povećao se za 0,61%, katolika za 4,79%, dok se udio muslimana smanjio za 6,48%. Povećanje kod katolika bilo je ponajprije posljedica doseljavanja katolika iz Monarhije, dok je opadanje broja muslimana bilo posljedica iseljavanja u Osmanlijsko Carstvo. Vidi: *Bosna i Hercegovina od najstarijih vremena do kraja drugog svjetskog rata* (ur. I. Tepić, A. Džanić), Sarajevo, 1994., 174. Usp. Franjo MARIĆ, *Pregled pučanstva Bosne i Hercegovine između 1879. i 1995. godine*, Zagreb, 1996.

¹² J. Stadler (Slavonski Brod, 24. I. 1843. – Sarajevo, 8. XII. 1918.) Potjecao je iz gornjoaustrijske obitelji, koja se doselila u Brod nakon revindikacije Slavonije 1699. godine. Poslije smrti majčine 1853. i očeve 1854. školuje se u crkvenim zavodima. Gimnaziju je pohađao iz orfanotrofija u Požezi i Zagrebu. Godine 1862. zagrebački nadbiskup Juraj Haulik poslao ga je u Rim u Zavod Germanico-Hungaricum. U Rimu je završio studij filozofije i teologije na Sveučilištu Gregoriana i zaređio se za svećenika 1868. godine. Nakon povratka u Zagreb imenovan je prefektom Nadbiskupskog sjemeništa 1870., a 1871. profesorom filozofije u Nadbiskupskom liceju. Poslije otvaranja Sveučilišta u Zagrebu 1874. imenovan je profesorom fundamentalne teologije na Bogoslovnom fakultetu tog Sveučilišta. Godine 1877. i 1881. bio je dekan

ometa postignuće spomenutog cilja, odnosno upućuje muslimane na suradnju sa Srbima. Činjenica da je nadbiskup pritom postupao kao crkveni velikodostojnik i uzimao u obzir savjest i slobodu volje pojedinca, crkvenu praksu i suvremene državne propise s tim u vezi, ponajprije u zemljama Monarhije, nije navela austrougarske vlasti na odustajanje od pokušaja prilagodbe djelovanja Katoličke crkve u Bosni i Hercegovini spomenutim dugoročnim političkim interesima Monarhije. Odlučne u provedbi vjerske i nacionalne politike oblikovane neposredno nakon zauzeća Bosne i Hercegovine, one donose restriktivne zakone (naredbe) o konverzijama i teže ukloniti nadbiskupa Stadlera iz Bosne radi dovođenja oportunitije osobe na čelo Vrhbosanske nadbiskupije. Ti su pokušaji trajali sve do 1913., kada su doživjeli definitivni krah odlukom pape Pija X. da nadbiskup Stadler, koji je već bio u poznijim godinama, ostane u Bosni i Hercegovini.¹³

Najjasniju formulaciju iznesenih načela vjerske politike Austro-Ugarske Monarhije u Bosni i Hercegovini nalazimo u opsežnom elaboratu, koji je poglavar Zemaljske vlade u Sarajevu Johann Appel 27. rujna 1890. uputio zajedničkom ministru financija Benjaminu Kállayu.¹⁴ U tom elaboratu Appel je izrazio bojazan da bi sa stajališta vlasti preuranjene konverzije na katolicizam, koje se provode pod zaštitom nadbiskupa Stadlera, mogle imati ozbiljne političke posljedice, odnosno da bi mogle omesti politički poželjnu suradnju muslimana i katolika u Bosni i Hercegovini. Upozoravajući na činjenicu da su tijekom prošlih godina u Bosni i Hercegovini uspješno provedeni ili su s muslimanske strane onemogućeni prijelazi muslimanskih djevojaka na katoličku vjeru, Appel je ustvrdio da su tim konverzijama duboko povrijeđeni vjerski osjećaji muslimana. Pritom je iznio pretpostavku da se uzroci vjerske osjetljivosti muslimana nalaze u ne tako davnim povijesnim događajima, posebice u onemogućenim težnjama muslimanskih veleposjednika za autonomijom, najprije od strane Osmanlijskog Carstva, koje je sa zadaćom slamanja pobune u Bosnu i Hercegovinu poslalo Omer pašu Latasa 1850. godine, a zatim od strane Austro-Ugarske Monarhije, kojoj je Bosna i Hercegovina povjerena na upravu 1878. godine. U mentalitetu bosanskohercegovačke muslimanske aristokracije Appel je zamijetio snažan konzervativni-

---

Bogoslovnog fakulteta. Kada je 1881. u Bosni i Hercegovini obnovljena redovita katolička hijerarhija, imenovan je prvim vrhbosanskim (sarajevskim) nadbiskupom. Odmah po dolasku u Bosnu i Hercegovinu dolazi u sukob s franjevcima zbog raspodjele župa, a poslije se i politički sukobljava s franjevcima i svjetovnom inteligencijom. Nasuprot Hrvatskoj narodnoj zajednici (1906.) (dalje: HNZ), osniva Hrvatsku katoličku udruhu (1910.) (dalje: HKU), koja se ukida 1912. godine, nakon postignuća kompromisa s HNZ-om. Izgradio je sveukupnu crkvenu infrastrukturu za redovitu hijerarhiju u Bosni i Hercegovini (gimnaziju, bogosloviju, katedralnu crkvu i dr.), te niz karitativnih zavoda. Kao političar bio je pravaški orijentiran, povezan s Čistom strankom prava u Zagrebu te austrijskim kršćanskim socijalima i tzv. velikoaustrijskim dvorskim krugom oko nadvojvode Franje Ferdinanda u Beču. Zauzimao se za povezivanje Bosne i Hercegovine s Hrvatskom u sklopu trijalistički preustrojene Monarhije. Napisao je prvi teološko-filozofski kompendij na hrvatskom jeziku. Vidi: Franjo MARIĆ, *Vrhbosanska nadbiskupija početkom trećeg tisućljeća*, Sarajevo – Zagreb, 2004., 1267–1269. Radi stjecanja potpunijeg uvida u djelovanje nadbiskupa Stadlera vidi pregled historiografije o J. Stadleru u knjizi: Zoran GRIJAK, *Politička djelatnost vrhbosanskog nadbiskupa Josipa Stadlera*, Zagreb, 2001., 15–29.

¹³ Vidi s tim u vezi: Z. GRIJAK, »Političke i diplomatske okolnosti pokušaja uklanjanja nadbiskupa Stadlera iz Sarajeva 1913. godine«, *Croatia christiana periodica*, 28/2004., br. 54., 149–189; ISTI, »Die politischen und diplomatischen Umstände der Versuche zur Absetzung des Erzbischofs von Vrhbosna Josip Stadler aus Sarajevo (1900–1913)«, *Rewiew of Croatian History*, br. 1, Zagreb, 2005., 95–133.

¹⁴ *ABH, GFM, Präs. BH, 574/1890.* /original na pisanoj gotici/.

zam, koji se posebice očitovao u žilavom otporu modernizacijskim reformama u sudstvu, upravi i gospodarstvu, najprije u osmanlijskom, a zatim u austrougarskom razdoblju.¹⁵

Tek postupno, s izumiranjem glavnih nosioca autonomističkih koncepcija među muslimanskom veleposjedničkom aristokracijom, koji su se borili protiv Omer paše Latasa i austrougarskih trupa i nestankom sjećanja na to razdoblje nastupit će, smatrao je Appel, vrijeme kada konverzije na katolicizam više neće izazivati otpor muslimana. Appel se pribojavao da bi preuranjene konverzije na katolicizam mogle imati vrlo opasne političke posljedice, jer bi ugrozile ne samo sa stajališta vlasti nego i sa stajališta samoga muslimanskoga veleposjedničkog sloja poželjnu suradnju muslimana i katolika u Bosni i Hercegovini i mogle uputiti muslimansku veleposjedničku aristokraciju, koja je dosad nastojala surađivati s katolicima,¹⁶ na suradnju s pravoslavnima, kod kojih je također prisutan osjećaj ugroženosti od strane katolika. Glede shvaćanja pojedinih vjerskih velikodostojnika o opsegu njihova djelovanja, Appel je ustvrdio da je kod pripadnika različitih konfesija prisutno uvjerenje da se njihovi vjerski predstavnici i dušobrižnici trebaju baviti samo pripadnicima svoje vjerske zajednice. Nasuprot takvom shvaćanju, nadbiskupu Stadleru bilo je stalo dokazati da je njegovo pravo poticati na prijelaz na katolicizam i pripadnike drugih vjerskih zajednica. Stadlerovo stajalište Appel je smatrao opravdanim samo u određenom stupnju, držeći da ono nužno vodi prema sukobu sa sljedbenicima ostalih vjera.¹⁷

¹⁵ »Alle Reformbestrebungen der Hohe Pforte, fanden ihr blutiges Nachspiel an dem trotzigen Widerstande der konservativen Bosniaken und noch um die Mitte dieses Jahrhunderts bedurfte es der (...) blutigen Energie eines Omer Pashas um die unter dem Namen Tanzimat bekannten Reformen (reforme u zakonodavstvu, sudstvu i upravi od tzv. Hatišerifa od Gülhane iz 1839. do donošenja ustava Osmanlijskog carstva 1861., op. Z. G.) Sultan Medsids in Bosnien durchzusetzen. Und auch als anlässlich des Einrückens der k. und k. Truppen in Bosnien der fanatische Röbel sich gegen die christliche Invasion erhob, schreiben die Führer der revolutionären Bewegung auf ihre Fahnen: »Weg mit den Reformen und diplomatischen Abmachungen, Wiederherstellung des reinen Scheriatrechtes.« *Isto.*

¹⁶ Ova Appelova tvrdnja povijesno je neosnovana. Muslimanska se aristokracija krajem XIX. i početkom XX. stoljeća pretežitim dijelom opredijelila za suradnju sa Srbima, u borbi za vjersko-prosvjetnu (vakufsko-mearifsku) autonomiju, koja je na političkom planu imala snažno antianeksijsko obilježje. Ne postoje historio-grafska svjedočanstva o postojanju bilo kakve ranije hrvatsko-muslimanske političke suradnje šireg opsega, na koju upućuje Appel, tendenciozno nastojeći učiniti odgovornima Hrvate katolike zbog opstruiranja navodnoga hrvatsko-muslimanskog savezništva. Tek je 1908. stvorena Muslimanska napredna stranka (dalje: MNS), čiji su se pojedini utjecajni pripadnici, a napose njezin utemeljitelj Ademaga Mešić, zauzimali za hrvatsko-muslimansko savezništvo i pripojenje Bosne i Hercegovine Hrvatskoj u okviru trijalistički preustrojene Monarhije. No pretežit dio vodstva i članova te stranke bio je protiv suradnje s Hrvatima, držeći da bi to ugrozilo vjerski i kulturni identitet muslimana. S hrvatske strane ideju hrvatsko-muslimanske suradnje potaknula je Hrvatska narodna zajednica, utemeljena u Docu kod Travnika 1906., koja je zastupala ideju o interkonfesionalnosti hrvatske nacionalne pripadnosti, otvorivši time mogućnost oblikovanja zajedničkih organizacija, što se povijesno izjalovilo. Naime, tek se neznatan broj muslimana učlanio u HNZ, a i dio vodstva MNS-a koji se zauzimao za hrvatsko-muslimansku suradnju i povezivanje Bosne i Hercegovine s Hrvatskom, bio je protiv stvaranja zajedničkih organizacija.

¹⁷ »Die Leute gehen eben von dem Ansicht aus, daß die Oberhaupter und Seelsorgen verschiedenen Confessionen im Lande sich ausschließlich mit den Angehörigen ihrem eigenen Religion zu beschäftigen haben und sich in die Glaubensangelegenheiten der Andersgläubigen nicht einmischen dürfen. Dem hiesigen katholischen Erzbischof (nadbiskup Stadler, op. Z. G.) hingegen ist es daran gelegen zu dokumentir[e]n, daß ein Recht habe die Bekehrung der Andersgläubigen angestreben, was wo[h]l vielleicht bis zu einem gewissen Grade, von einem Standpunkte (...) berechtigt sein mag, was aber nothwendiger Weise zu Conflicten mit den Bekennern dem andrerer Confessionen führen muß.« *Isto.*

Navedeni Appelov elaborat važan je dokument jer je u njemu kao poglavar Zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu iznio povjerljiva stajališta austrougarskih vlasti o vjerskoj i nacionalnoj problematici u Bosni i Hercegovini te prijedloge za rješenje pojedinih pitanja, oblikovane u prvim godinama nakon zauzeća Bosne i Hercegovine (1878.) u najvišim krugovima austrougarske politike. Otkriva nam činjenicu da su austrougarske vlasti uočavale najbitnije probleme u međuvjerskim i međunacionalnim odnosima u Bosni i Hercegovini, posebice nužnost oponiranja nosiocima velikosrpske koncepcije, što se u historiografiji često osporava, tvrdnjama da austrougarske vlasti nisu dugo bile svjesne velikosrpske prijetnje. No u planovima o rješenu međunacionalnih i međuvjerskih problema austrougarske su vlasti polazile od vrlo dvojbene premise da će savez Monarhiji odanih Hrvata i muslimana, kojim bi se neutraliziralo protumonarhijsko djelovanje Srba, postići popuštajući gospodarski najsnažnijim muslimanima. Pretpostavka da će muslimani postati pouzdan državotvorni element u Bosni i Hercegovini i da će se u vlastitom interesu opredijeliti za suradnju s Hrvatima bila je utemeljena na zamisli o dugoročnoj prisutnosti Austro-Ugarske Monarhije u Bosni i Hercegovini, znatno dužoj od one koja je povijesno ostvarena. Stoga je njezinu opravdanost moguće samo uvjetno osporavati. No, treba ponovno upozoriti na činjenicu da nema nikakvih historijskih svjedočanstava o suvremenim pokušajima vodstva muslimana da se približe katolicima, odnosno da izvori ne govore u prilog Appelovoj ocjeni da su konverzije na katolicizam koje je poticao nadbiskup Stadler ugrozile proces približavanja muslimana katolicima.

III. Memorandum dr. Kuha iz 1903. godine

Sljedeći po sadržaju podjednako važan dokument u kojem su izneseni prijedlozi o oblikovanju austrougarske vjerske politike u Bosni i Hercegovini, bio je memorandum odjelnog predstojnika u Zemaljskoj vladi u Sarajevu dr. Kuha,¹⁸ napisan u vrijeme velike afere u povodu konverzije na katolicizam muslimanke Sale Sivrić 1903. godine.¹⁹ Njegov memorandum također posvjedočuje da su najutjecjniji službenici u Zemaljskoj vladi za Bosnu i Hercegovinu poticali stvaranje hrvatsko-muslimanskog bloka, radi pružanja oslonca režimu i prepreke ozbiljenju hegemonističkih planova Srba u Bosni i Hercegovini.²⁰ Dr. Kuh veliča svećeničke kvalitete nadbiskupa Stadlera, ali osporava njegovu političku razboritost, jer, navodno, svojim podržavanjem pojedinačnih konverzija mu-

---

¹⁸ Moguće je, ali bi to trebalo naknadnim istraživanjem potkrijepiti, da je riječ o barunu Paulu Robertu Kuh-Chrobaku (1863.–1931.), dugogodišnjemu visokom službeniku u Zajedničkom ministarstvu financija i posljednjem zajedničkom ministru financija. Početkom studenoga 1918. naslijedio je na položaju Alexandra Spitzmüllera von Harmersbacha. Vidi o njemu u: *Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950, Bd. 4* (Lfg. 19), S. 333.

¹⁹ Vidi: *Memorandum über die Konversionsangelegenheit Sala Sivrić, ABH, GFM, Präs. BH, Ad. 697/1903.*

²⁰ »(...) ein namhaftes Interesse des Katholizismus in Bosnien und somit der katholischen Kirche überhaupt darin gelegen ist, dass ein möglichst freundlicher Verkehr zwischen dem katholischen Elemente und den Mohamedanern in Bosnien und der Hercegovina angebahnt werde, und dass insbesondere erreicht werde, dass die Mohamedaner sich mit grossem Vertrauen den Katholiken zuwenden und alle jene Interessen, welche ihnen mit den Letzteren gemeinsame sind, also insbesondere das Interesse der Abwehr aller jener Bestrebungen der Schismatiker, welche um die Hegemonie im Lande ringen, gemeinsam verfechten; im Hinblick auf die zukünftige Entwicklung bildet dies die nächstliegende Aufgabe«. *Isto.*

slimana na katolicizam ometa stvaranje povjerenja između katoličkog i muslimanskog pučanstva i oblikovanje političkog saveza tih dvaju elemenata, kojim bi se spriječila politička nastojanja pravoslavaca. Opću konverziju muslimana na kršćanstvo dr. Kuh smatrao je ne samo poželjnom nego i mogućom, ali je držao da je ona stvar budućnosti. Ovdje, dakle, nalazimo ponovljenu ideju iz dokumenta iz 1882. godine u kojem se također očekivana konverzija muslimana na katolicizam premješta u budućnost. Dr. Kuh je također, poput autora pisma iz 1882., strahovao od toga da se povratak muslimana na kršćanstvo ne ostvari putem Katoličke, nego putem Pravoslavne crkve, jer bi se time povećao broj ionako najbrojnijih Srba, u čiju se lojalnost austrougarske vlasti nisu mogle pouzdati.²¹ Ustvrdivši da se zbog poticanja preuranjenih konverzija na katolicizam muslimani ispunjavaju sve neprijateljskijim raspoloženjem prema katolicizmu i približavaju Srbima, koji posjeduju veliku moć političkog pridobivanja, dr. Kuh ocijenio je da nadbiskup Stadler svojim djelovanjem oduzima uporište nadama austrougarskih vlasti o općoj konverziji muslimana na katolicizam i oblikovanju hrvatsko-muslimanskoga državotvornog bloka te je na kraju svoga memoranduma predložio da se Sveta Stolica potakne na Stadlerovo uklanjanje iz Bosne i Hercegovine na neko drugo njegovo dostojanstvu odgovarajuće mjesto, a da se vodstvo Vrhbosanske nadbiskupije postavi u ruke crkvenom dostojanstveniku koji će na teškoće s kojima se susreće i na delikatne zadatke odgovarati s boljim razumijevanjem i »odgovarajućom prilagodbom potrebama stvarnog stanja«. ²² Suočene sa Stadlerovom nesprennošću da slijedi njihove političke zamisli, austrougarske su vlasti iznosile prijedloge za njegovo uklanjanje iz Bosne i Hercegovine te su se bavile traženjem prikladne forme za provedbu tog cilja.

Nadbiskup Stadler smatrao je navedene osnove austrougarske vjerske i nacionalne politike u Bosni i Hercegovini nereálnim, jer nisu postavljale stvarne prepreke srpskim hegemonističkim i velikosrpskim imperijalnim nastojanjima. Uzimajući u obzir političku stvarnost, a ujedno otklonivši mogućnost instrumentalizacije Katoličke crkve od strane političkih vlasti, odbacio je osnovne pretpostavke takve politike.

IV. Predstavka episkopata Vrhbosanske metropolije zajedničkom ministru financija Stjepanu (Istvánu) Burianu (1903.)

S obzirom na činjenicu da je hrvatski i njemački tekst spomenute predstavke iz 1903. uvršten kao prilog radu, ovdje ću samo upozoriti na povijesni kontekst u kojem na-

²¹ »Es ist nun selbstredend, dass es einen schweren Verlust für die katholische Sache im Allgemeinen bedeuten müsste, wenn falls einmal in den Gemütern dieser mohamedanischen Slaven der Wunsch erwacht, wieder zum Christentum zurückzukehren, diese Rückkehr sich nicht zur Katholischen sondern zur schismatischen Kirche vollziehen sollte; eine Gefahr, welche dadurch noch erhöht wird, dass das schismatische Element numerisch zahlreich und zehr intelligent ist und daher eine grosse Anziehungskraft auszuüben in der Lage ist«. *Isto.*

²² »(...) entsteht gewissermassen von selbst die Notwendigkeit eine Veranlassung zu treffen, damit Erzbischof Stadler vom heiligen Stuhle eine andere seiner persönlichen Veranlagung, seinen Fähigkeiten und allen seinen anderweitigen nicht hoch genug zu schätzenden Eigenschaften mehr entsprechende Tätigkeit zugewiesen erhalte, die Leitung Diocèse Vrhbosna aber in die Hand eines kirchlichen Würdenträgers gelegt werde, welcher den an ihn herantretenden schwierigen und heikeln Aufgaben mit besserem Verständnis und einer mehr entsprechenden Anpassung an die Erfordernisse der tatsächlichen Sachlage entsprechen würde.« *Isto.*

staju najvažniji prigovori koji se u predstavi iznose te na argumente kojima ih se potkrepljuje.

Na temelju teksta predstavke ne mogu se donijeti bilo kakvi zaključci o tome jesu li katolički velikodostojnici imali spoznaje o tome da se uzroci neravnopravnog tretiranja Katoličke crkve u Bosni i Hercegovini od strane državnih organa nalaze i u očekivanjima vezanim uz konverziju muslimana na katolicizam i stvaranje hrvatsko-muslimanskog državotvornog bloka, o kojima govore prethodni dokumenti. Nadbiskup Stadler i njegovi sufragani mostarsko-duvanjski biskup fra Paškal Buconjić i banjolučki biskup fra Marijan Marković, iznoseći konkretna svjedočanstva o neravnopravnom tretiranju Katoličke crkve i njezinih vjernika, vjerojatno nisu ni slutili na kakvim se nereálnim očekivanjima temeljila austrougarska vjerska politika u Bosni i Hercegovini, a da su za to i znali zasigurno bi bili zatečeni, jer oni, a posebice nadbiskup Stadler, nisu gajili iluzije o hrvatsko-muslimanskom državotvornom bloku, a pogotovo ne o nekoj masovnijoj konverziji muslimana na katolicizam. No bili su svjedoci posljedica takve politike, podređenosti Katoličke crkve u mnogim aspektima njezina djelovanja. U predstavi iz 1903. navode se najvažniji oblici spomenute podređenosti. Posebice se upozorava na težak materijalni položaj katoličkog svećenstva te se s tim u vezi ističe problem reguliranja kongrue, a vlastima upućuje zamolba da pomognu u izgradnji svećeničkih stanova i crkava. Ujedno se upozorava na izdašnu pomoć vlasti prilikom izgradnje pravoslavne infrastrukture (crkava, metropolitskih sjedišta i dr.). Nadalje, upozorava se na problem socijalnog položaja žena i djece katolika koji su prešli na pravoslavlje radi druge ženidbe, često ostavljajući prvu obitelj u posvemašnjoj bijedi. Vlastima se upućuje zamolba da spriječe takvu zlouporabu slobode izbora kojom se nanosi neprocjenjiva moralna i materijalna šteta napuštenoj obitelji. Upozorava se i na probleme nepoštivanja obveza preuzetih prilikom sklapanja tzv. mješovitih brakova. Katolička crkva pritom je tražila tzv. *reversale*, kojima su se bračni partneri pred svjedocima obvezali da će se djeca odgajati u katoličkoj vjeri. No nekatolička je strana, posebice kada je riječ o suprugu, često prelazila preko preuzete obveze i odgajala djecu u svojoj vjeri. Zemaljska vlada umoljava se da prizna *reversale* i glede toga uzme u zaštitu Katoličku crkvu. Istaknut je i problem vjerskog odgoja katolika koje su zbog nužde – odsutnosti katoličkog svećenika – krstili pravoslavni svećenici. Naime, katolička strana u sličnim slučajevima, kada je katolički svećenik u odsutnosti pravoslavnog krstio dijete pravoslanih roditelja, nije upisivala dijete u matične knjige ako bi roditelji izjavili da žele dijete odgajati u pravoslavnoj vjeri. Pravoslavni su svećenici, međutim, unatoč očitovanju katoličkih roditelja da žele odgajati dijete u katoličkoj vjeri, nastavili prisvajati prava odgoja takve djece u pravoslavnoj vjeri, pa su ona, došavši u školsku dob, morala pohađati pravoslavni vjeronauk ili napustiti državnu školu prema odluci državnih organa vlasti. Zemaljskoj se vladi upućuje prosvjed zbog takvog postupanja. Nadalje, upozorava je se i na vrlo težak materijalni položaj pučanstva te s tim u vezi apelira na ukidanje trećine i desetine i uvođenje poreza po uzoru na zemlje u Austro-Ugarskoj Monarhiji.

S obzirom na činjenicu da se u prilogu nalazi njemački i hrvatski tekst predstavke, ovdje neću u cijelosti analizirati njezin sadržaj. Držim bitnijim upozoriti na najvažnije u njoj izložene probleme u čijem je zakonodavnom pravnom reguliranju nadbiskup Stadler

bio najviše angažiran, iznoseći pritom različite prijedloge njihova rješavanja. Najprije ću upozoriti na problem zakonodavne regulative konverzija na katolicizam, a zatim na zauzimanje nadbiskupa Stadlera za autonomni ustroj Katoličke crkve u Bosni i Hercegovini, utemeljenje grkokatoličke biskupije u Sarajevu te obnovu biskupije u Trebinju i uspostavu biskupije u Tuzli, radi postizanja ravnopravnosti u odnosu prema Pravoslavnoj crkvi, koja je u međuvremenu institucionalno znatno ojačala.

V. 1. Problem konverzija na katolicizam i zauzimanje nadbiskupa Stadlera za njegovo rješavanje

U odnosu austrougarskih vlasti prema problemu konverzija na katolicizam jasno se moglo zamijetiti da je politički pragmatizam nadvladao težnju za poštivanjem načela vjerske ravnopravnosti, na koje se Austro-Ugarska Monarhija obvezala silama potpisnicama Berlinškog ugovora 1878. godine. Katolici su bili najmalobrojniji i najlojalniji dio bosanskohercegovačkog pučanstva pa se preko njegovih prava olako prelazilo, radi osiguranja potpore pripadnika ostalih dviju konfesija. Činjenicu da austrougarske vlasti nisu ni pomišljale na izjednačivanje bosanskohercegovačkih katolika, pravoslavaca i muslimana u pravima prilikom konverzija te da je takvo stajalište bilo politički motivirano, posvjedočuje ranije spomenuto pismo biskupa Strossmayera bečkom nunciju Vannutelliju od 1. ožujka 1881. U tom je pismu Strossmayer iznio uvjerenje da će u Bosni i Hercegovini doći do konverzije muslimana ako ondje na čelo Crkve bude postavljen sposoban svećenik. Polazeći od navedene pretpostavke da će tijekom vremena doći do opće konverzije bosanskohercegovačkih muslimana na katolicizam, a ujedno misleći na misijsko poslanje Katoličke crkve u dodiru s nekršćanskim vjernicima, Strossmayer je ustvrdio da će »(...) pogravitna svrha crkvene hijerarhije u Bosni i Hercegovini biti u korijenu srezana ako muslimanima bude zabranjeno da slobodno slijede poticaje svoje savijesti i nadahnuća božanske milosti.«²³ Strossmayer je pritom ustvrdio da se uzroci te posebne obzirnosti vlasti prema muslimanima ne nalaze u uvažavanju vjerskih čuvstava, nego u političkom pragmatizmu. Cilj izlaženja u susret željama muslimana vidio je u težnji vlasti da svim silama onemoguće ostvarenje južnoslavenskog programa, kojega je crkveno sjedinjenje na području Bosne i Hercegovine bila važna sastavnica, odnosno, »zapriječiti napredak slavenske stvari s kojom je Bog katoličku stvar u tim krajevima tijesno združio«. Iz ovoga Strossmayerova objašnjenja u pismu nunciju Vannutelliju od 15. ožujka 1881. godine²⁴ može se zaključiti da je konverziju muslimana na katolicizam smatrao dijelom svoga južnoslavenskog programa, kojega je važna sastavnica bilo crkveno sjedinjenje na području Bosne i Hercegovine. Naime, u slučaju konverzije muslimana na katoličku vjeru, katolici bi bili većinsko bosanskohercegovačko pučanstvo, a to bi, smatrao je Strossmayer, poticajno djelovalo na prihvaćanje unije s Katoličkom crkvom od strane bosanskohercegovačkih pravoslavaca i šire. Prema Strossmayerovu mišljenju, glavni oponenti crkvenom sjedinjenju u Bosni i Hercegovini bili su Mađari, jer su nazrijevali njegovu slavensku i južnoslavensku političku sastavnicu, koja je proturječila mađarskim planovima za uvrštavanjem Bosne i

²³ *Korespondencija Strossmayer – Vannutelli*, Zagreb, 1999., 65.

²⁴ *Isto mj.*, 83.

Hercegovine u ugarsku polovicu Monarhije. Potvrdu o tome da su austrougarske vlasti, a napose Mađari, odlučile muslimane učiniti uporištem svoje vladavine, Strossmayer ne nalazi samo u uvažavanju restriktivnih odrednica šerijatskog prava prilikom konverzija s islama nego i u njihovoj nesklonosti da ukinu postojeći agrarni zakon i provedu agrarnu reformu, premda je zajednički ministar vanjskih poslova grof Andrassy prije zauzeća »(...) kao glavni izvor pobuna u Bosni i Hercegovini označio nepravdičnost agrarnih zakona i odnosa (...)«.²⁵

Strossmayer nadalje tvrdi da su austrougarske vlasti na sužavanje mogućnosti konverzija na katolicizam potaknute ne samo političkim protuhrvatskim nego i protukatoličkim raspoloženjem protestanata u najvišim organima uprave, nalazeći potvrdu za to i u činjenici da su za zajedničke ministre financija uglavnom izabirani Mađari, među kojima je bilo i protestanata (kalvinista).²⁶ Strossmayer je smatrao da bi, radi valjanog uređenja nove crkvene organizacije u Bosni i Hercegovini, Sveta Stolica trebala od austrijske vlade zahtijevati javnu izjavu »(...) da će bez obzira na bilo kakve odredbe dosad važećih civilnih zakona vazda sigurno i zaštićeno ostati najveće dobro bilo kojeg društva, a to je sloboda savjesti i vjeroispovijest.«²⁷ Svoje uvjerenje da Mađari za provedbu svoje politike u Bosni i Hercegovini traže uporište u muslimanskome veleposjedničkom sloju, Strossmayer je povjerio i nadbiskupu Stadleru, u pismu napisanom u rujnu 1890. godine: »(...) u Bosni se uz svaku cijenu hoće da (se) predobije za se Muhameda«.²⁸ No za nesklonost austrougarskih vlasti prema Katoličkoj crkvi u Bosni i Hercegovini, koja se napose očitovala onemogućivanjem ili otežavanjem konverzija na katolicizam, nije nalazio odgovornim samo navedeno oslanjanje Mađara na muslimane, radi postignuća mađarske dominacije u Bosni i Hercegovini, pa i šire, na Balkanu, nego i suvremena protukatolička kretanja u Monarhiji, prožeta liberalnim stajalištima o potrebi dosljedne provedbe sekularizacijskih zakona u školstvu i bračnom zakonodavstvu i potiskivanju utjecaja Crkve na privatno-pravno područje.²⁹

Nadbiskup Stadler nije bio spreman pomiriti se s tim da austrougarske vlasti odlučuju o slučajevima konverzija na katolicizam od slučaja do slučaja, ne vodeći računa o obraćanju i njegovoj volji. Uviđao je i da se vlasti prilikom odlučivanja o konverzijama na katolicizam povode za političkim obzirima prema muslimanima i pravoslavnima, dovodeći pritom katolike u neravnopravan položaj. U pristranost vlasti prilikom odlučivanja o konverzijama s islama na katolicizam uvjerio se već prilikom prvih dvaju spornih slučajeva 1883. godine, kada su roditelji dviju muslimanki uz pomoć državnih službenika spriječili njihovu konverziju na katoličku vjeru.³⁰ Takvo miješanje državnih vlasti u crkvene poslove Stadler je smatrao nedopustivim te se 14. siječnja 1884. obratio caru Franji Josipu I. s izvješćem u kojem je prosvjedovao zbog zlouporaba vlasti prema Katoličkoj crkvi u Bosni i Hercegovini. Podsjećajući na odredbe vladine okružnice od 6. listopada 1879., koja je

---

²⁵ *Isto.*

²⁶ *Isto mj.*, 65.

²⁷ *Isto mj.*, 85.

²⁸ *J. J. Strossmayer – J. Stadleru*, s. 1., 23. IX. 1890., Arhiv Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti (dalje: AHAZU), OJS, XI-A1/Stad. 2.

²⁹ *Isto.*

³⁰ Vidi: T. VUKŠIĆ, *nav. dj.*, 136–137.

od vladinih službenika zahtijevala da pozorno prate, ali i da se ne miješaju u slučajeve konverzija, upozorio je da se u praksi odustalo od takvog stajališta.³¹ U završnom dijelu pisma, koje su potpisala sva četiri kanonika Vrhbosanske nadbiskupije – Anton Bonaventura Jeglič, Andrija Jagatić, Josip Bezić i Ivan Koščak – Stadler je upozorio cara na mnoga još uvijek neriješena pitanja koja su se odnosila na mješovite brakove, komunalne škole, konverzije, župe i druga, predloživši da austrougarske vlasti u dogovoru sa Svetom Stolicom imenuju povjerljive osobe radi uređivanja ove problematike.³²

Tri dana prije nadbiskupa Stadlera, 11. siječnja 1884., protestno pismo na talijanskom jeziku caru je uputilo deset fratarata iz samostana u Fojnici, među kojima i bivši provincijali N. Krilić i M. Kalamut. Protestu se priključilo i šest katoličkih vjernika iz fojničkog kraja.³³ U tom protestu izražava se ogorčenje zbog onemogućivanja konverzije na katolicizam dviju muslimanki, osuđuje uplitanje organa vlasti i očituje spremnost, podjednaka spremnosti nadbiskupa Stadlera, da se brane osobne slobode obraćenika. No važnija je činjenica da se u tom prosvjedu očitivalo razočaranje potpisane grupe franjevac zbog nespornosti vlasti da u propisima o konverzijama poštuju slobodnu volju pojedinca i time omoguće i od dijela franjevaca očekivanu opću konverziju muslimana na katolicizam: »Zaista, bdjela je Božja providnost nad ovim ostacima katoličanstva te smo vidjeli slavnog augsburškog orla kako širi svoja zaštitnička krila nad nama. No, na prvi njegov pojavak nisu se obradovali samo katolici nego i muhamedanci koji su, u srcu već kršćani, vjerovali da je došao čas da mogu slobodno prigrliti pravu vjeru vrlo pobožnoga novog cara. Da, svi smo bili uvjereni da će kršćanska vlada širiti i svom snagom promicati toliko željenu slobodu savjesti te da neće postavljati nijednu zapreku potpunom povratku muhamedanaca na svetu djedovsku vjeru od koje su nesrećom otpali njihovi očevi. Ova (...) nada se već danas raspršuje sustavom kojega je prihvatila vlada Vaše Carske i Kraljevske Visosti a koja već neko vrijeme čini sve kako bi se očuvala praznovjerna muslimanska sljedba (...).«³⁴ Navedeni citat posvjedočuje da nije samo biskup Strossmayer, koji zsigurno u tome nije bio usamljen, gajio nade da će, uz naklonost austrougarskih vlasti, doći do opće konverzije bosanskohercegovačkih muslimana na katolicizam, potpomognute željom muslimana da se prilagode novim prilikama, nego su identične nade bile prisutne i kod dijela bosanskih franjevaca. Unatoč tome što ne postoje podaci koji bi svjedočili da je i nadbiskup Stadler imao slična očekivanja, može se pretpostaviti da je i on u prvim godinama svoga nadbiskupskog djelovanja dijelio njihove nade. Vrlo brzo, međutim, Stadler je odbacio takvu mogućnost.

Ovi dokumenti, nastali u prvim godinama nakon austrougarskog zauzeća Bosne i Hercegovine, svjedoče o uvjerenju dijela katoličkih svećenika i redovnika u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini o predstojećoj masovnoj konverziji muslimana na katolicizam. Oni potkrepljuju tezu da su ranije spomenuti dokumenti najviših austrougarskih službenika u Zajedničkom ministarstvu financija u Beču i Zemaljskoj vladi u Sarajevu, u kojima

³¹ »Zu unserer grossen Überraschung und zu unserem grossen Schmerze, scheint die Regierung heute dieser Ansicht nicht mehr zu sein, wie die folgenden beiden Fälle beweisen dürften.« *ABH; GFM, Präs. BH, 118./1884.*

³² *Isto.*

³³ *Vidi: ABH, GFM, Präs. BH, ad 118./1884.*

³⁴ *Isto.* Citirano prema prijevodu T. Vukšića, *nav. dj.*, 138.

se izražavalo identično očekivanje, nastali pod njihovim utjecajem. Moguće je, pa čak i vrlo izvjesno, da su poslužili austrougarskim vlastima kao predložak za oblikovanje njihove vjerske politike, samo su one, premještanjem te konverzije u daleku budućnost i ograničavanjem pojedinačnih konverzija restriktivnom zakonodavnom regulativom, radi približavanja katolika i muslimana i tvorbe hrvatsko-muslimanskog državotvornog bloka, osporile očekivanja katoličkih velikodostojnika, svećenika i redovnika u Bosni i Hercegovini.

Problem onemogućavanja konverzija na katolicizam od austrougarskih vlasti bio je prisutan sve do propasti Austro-Ugarske Monarhije. O tome svjedoči naredba Zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu o konverzijama od 9. srpnja 1891., objavljena u službenom glasniku Zemaljske vlade 15. srpnja 1891. godine.³⁵ Spomenutu naredbu građanski je doglavnik Hugo Kutschera poslao nadbiskupu Stadleru 17. srpnja. Stadler nije bio zadovoljan naredbom zbog niza vrlo restriktivnih odredbi – dobne granice od 24 godine, verifikacije obraćenja od organa svjetovnih vlasti i drugih te se obratio bečkom nunciju Alojziju Galimbertiju. U odgovoru od 10. kolovoza 1891. Galimberti je obavijestio Stadlera da je izmijenio misli glede naredbe o konverzijama s ministrom Kállayem, koji mu je govorio o zakonitim kontestacijama muslimana, ali nije spominjao ništa o dobnoj granici za obraćenike. Pitanje da li je prigodom postupka verifikacije nadležna politička ili sudbena vlast, nuncij je smatrao manje važnim. Zbog navedenih razloga, zaključio je nuncij Galimberti, Sveta Stolica je odlučila da će naredbu tolerirati, ali je neće odobriti.³⁶ Iz nuncijeva odgovora vidi se da je u promišljanju međuvjerske problematike u Bosni i Hercegovini nekritički preuzeo neke interpretacije o međuvjerskim odnosima u Bosni i Hercegovini, koje mu je ministar Kállay, pristupajući toj problematici sa stajališta svoje bošnjačke nacionalne politike, izložio u izvješću, napisanom 4. studenoga 1890. na 24 stranice velikog formata na francuskom jeziku.³⁷ U odgovoru od 14. rujna 1891. Stadler je nuncija obavijestio da je, nakon savjetovanja sa svojim biskupima sufraganima, zaključio da je vladina naredba o konverzijama protivna crkvenim zakonima, pa stoga ne može biti odobrena te da je o tome pisao papi. U osvrtu na stajalište nuncija, oblikovano pod utjecajem ministra Kállaya, da vlasti prilikom zakonodavnog reguliranja konverzija na katolicizam moraju biti obzirne prema većinskom muslimanskom pučanstvu, Stadler je ustvrdio da vlasti iz političkih razloga favoriziraju muslimane te stoga, a ne zbog nekih posebnih obzira prema njima, donose tako restriktivne odredbe, usmjerene na sprječavanje konverzija s islama.³⁸ Službena reakcija Svete Stolice na naredbu austrougarskih vlasti o konverzijama uslijedila je 8. rujna 1891. Nasuprot prilično benevolentnoj reakciji nuncija Galimbertija, državni tajnik kardinal Rampolla očitovao je mučno iznenađenje Svete Stolice. Upozorio je da je

³⁵ Vidi: *Naredba zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu od 9. jula 1891., br 52.694/I., o prelaženju ovozemnih pripadnika iz jednoga vjerozakona u drugi u Bosni i Hercegovini zastupljen vjerozakon*, u: *Glasnik zakona i naredaba za Bosnu i Hercegovinu*, XIV/1891., 419–424. *ABH, GFM, Präs. BH, 332/1891*. Kao prijedlog caru tekst naredbe bio je pripremljen u prvoj polovini 1891., a za objavljivanje je bio spreman u lipnju. Vidi: *ABH, GFM, Präs. BH, 266/1891*. Ministar Kállay podnio ga je caru 18. lipnja, a ovaj ga je odobrio 30. lipnja. Vidi: *ABH, GFM, Präs. BH, 294/1891*.

³⁶ Vidi: *Arhiv Nadbiskupskog ordinarijata u Sarajevu, Prezidijal* (dalje: *ANOS, Pr.*), 1891., bez signature.

³⁷ Vidi: *ABH, GFM, Präs. BH, ad. 496/1891*.

³⁸ Vidi: *ANOS, Pr. 69/1891*.

prepuštanje odluke o verifikaciji obraćenja civilnim vlastima Sveta Stolica doživjela kao uvredu Crkve.³⁹ Na kraju je izrazio žaljenje zbog toga što je Sveta Stolica bila prisiljena donijeti odluku da se naredba o konverzijama ne može ni odobriti niti tolerirati te je uputila biskupe u Bosni i Hercegovini da se suzdrže od suradnje na njezinoj primjeni.⁴⁰ U daljnjem postupku zakonodavnog reguliranja problema konverzija, Katolička crkva u Bosni i Hercegovini preuzela je inicijativu. Nadbiskup Stadler poslao je 29. prosinca 1892. Zemaljskoj vladi pismo kojim je tražio da se izvrše izmjene u naredbi o konverzijama.⁴¹ Postignut je dogovor koji je zemaljski poglavar Appel nakon potpisivanja uputio ministru Kállayu u Beč. Car je novi dogovor primio na znanje 6. studenoga 1893., a nadbiskup Stadler je 20. siječnja 1894. priopćio ministru Kállayu da je od Svete Stolice primio dopis prema kojemu Katolička crkva u Bosni i Hercegovini može tolerirati novi dogovor o konverzijama u Bosni i Hercegovini. No, prema istom dopisu, taj se dogovor nije mogao smatrati ugovorom sa Svetom Stolicom.⁴² Nadbiskup Stadler te biskupi Buconjić i Marković izvijestili su svećenstvo o postignutom dogovoru okružnicom od 6. siječnja 1895., jer je Zemaljska vlada, ne želeći osporiti carev potpis na naredbi iz 1891., odbila izdati priopćenje za javnost.⁴³ No taj dogovor bio je tek kompromis kojim niti jedna od strana nije bila zadovoljna, o čemu svjedoče mnoge afere u povodu konverzija na katolicizam nakon njega. Organi vlasti često su se pozivali na naredbu iz 1891. godine, ignorirajući pritom dogovor iz 1895., kojemu se zbog osporavanja carskog potpisa na naredbi iz 1891. izbjegavalo dati javni karakter.

U članu 8. Ustava Bosne i Hercegovine, sankcioniranom od vladara 17. veljače 1910., navedeno je da su vjerska sloboda i sloboda savjesti zajamčeni, te da nitko ne može zbog svoga vjerskog uvjerenja biti progonjen ili prikraćen u pravima. No ni tri godine nakon prihvaćanja Ustava Zemaljska vlada nije spoznala da je Naredba o konverzijama iz 1891., koju su austrougarske vlasti u Bosni i Hercegovini u praksi nastavile provoditi, protuzakonita, jer uskraćuje ustavom zajamčena prava onima koji žele prijeći na katolicizam. Katolički zastupnici u Saboru Bosne i Hercegovine iznijeli su nove zakonske prijedloge o konverzijama 22. ožujka 1911. i 29. siječnja 1914. No pregovore koje su s tim u vezi poduzeli austrougarska vlada i Sveta Stolica osujetile su teške političke prilike i izbijanje Prvoga svjetskog rata.

V. 2. Zauzimanje nadbiskupa Stadlera za osnaživanje katoličke crkvene organizacije – utemeljenje grkokatoličke biskupije u Sarajevu i »autonomni ustroj« Katoličke crkve u Bosni i Hercegovini

U Bosni i Hercegovini u austrougarskom razdoblju postojali su brojni problemi, među kojima se mnogi spominju u predstavci u prilogu rada, koji su otežavali djelovanje Katoličke crkve i dovodili je u neravnotežan položaj u odnosu prema ostalim dvjema

³⁹ Vidi: *ABH, GFM, Präs. 496/1891.*

⁴⁰ *Isto.*

⁴¹ Vidi: *ANOS, 1160/1892.*

⁴² Vidi: *ABH, GFM, Präs. BH, 62/1894.*

⁴³ Vidi: *Okružnica iz 1895. Nadbiskupski arhiv u Zagrebu, Acta Praesidialia, Ostavština Jurja Posilovića, Prilog k 12/1895.*

vjerskim organizacijama. Neki od tih problema bili su prisutni još od razdoblja utemeljenja Vrhbosanske nadbiskupije 1881. godine, a neki se javljaju kasnije. Bila je riječ ponajprije o problemu napetosti između redovite hijerarhije i franjevacu zbog župa te pastorizacije i naobrazbe svećeničkog, odnosno redovničkog podmlatka, zatim o pitanju kongruie (uzdržavanja svećenika) i nezadovoljavajućem financiranju Crkve od strane vlade, koje je nadbiskupa Stadlera prisiljavalo na rizična zaduživanja radi izgradnje nužnih crkvenih zavoda. Težnja za reguliranjem tih i mnogih drugih problema, a napose nastojanje za stjecanjem nezavisnijeg položaja Crkve u odnosu na državu, potaknuli su nadbiskupa Stadlera da pokrene akciju za revidiranjem i dopunama ugovora između Svete Stolice i Austro-Ugarske Monarhije o preustroju crkvene hijerarhije u Bosni i Hercegovini od 8. lipnja 1881. Ta činjenica u historiografiji sve donedavno nije razmatrana,⁴⁴ a izvori koji je osvjetljavaju vrlo su oskudni. Za nju sam saznao iz jednog izvješća zemaljskog poglavara Johanna Appela Zajedničkom ministarstvu financija od 4. travnja 1902. godine.⁴⁵ Prema navedenom izvješću u Sarajevu se u ljeto 1902. trebao održati provincijalni koncil, za koji papinska Kurija još nije dala pristanak. Na tom su koncilu, u izvorima se još rabi izraz sinoda, osim biskupâ trebali sudjelovati franjevački provincijali, kanonici i konzistorijalni savjetnici, dekani, kao i dva profesora sarajevske Bogoslovije, koje odredi ordinarij. Koncilu bi predsjedao nadbiskup Stadler kao metropolit Vrhbosanske crkvene pokrajine. Održavanju koncila suprotstavili su se, međutim, Stadlerovi sufragani, biskupi Buconjić i Marković, zbog nadbiskupove namjere da na provincijalni koncil pozove biskupe i teologe hrvatsko-slavonske metropolije. Ta je činjenica od izuzetnog značenja jer svjedoči da je Stadler na provincijalnom koncilu u Sarajevu namjeravao okupiti crkvene velikodostojnike i istaknute teologe dviju metropolija, kojima je upravljao hrvatski episkopat. Političku težinu ta je činjenica imala zbog toga što je, u zajedničkom programu Stranke prava i Neodvisne narodne stranke iz 1894. godine, težnja za združenjem Bosne i Hercegovine s Hrvatskom istaknuta kao službeno stajalište hrvatske oporbe. Stoga se okupljanje hrvatsko-slavonskog i bosanskohercegovačkog episkopata u Sarajevu moglo, a svakako bi se u najvišim organima vlasti i protumačilo kao politička demonstracija nadbiskupa Stadlera radi pružanja potpore hrvatskog episkopata zahtjevu ujedinjene oporbe iz 1894. za povezivanjem hrvatskih zemalja s Bosnom i Hercegovinom. Upravo su opasnosti koje su proizlazile iz nacionalno-političke dimenzije toga vjerskog skupa, posebice zbog mogućih ponovnih političkih očitovanja nadbiskupa Stadlera,⁴⁶ a ne oporba nacionalnim intencijama provincijalnog koncila, navele biskupe Buconjića i Markovića da se iz opreza suprotstave Stadlerovim nastojanjima. To se posebice odnosi na biskupa Buconjića, koji je kod vlasti bio na

---

⁴⁴ Podaci o nastojanjima nadbiskupa Stadlera da osnaži katoličku crkvenu organizaciju u Bosni i Hercegovini izneseni su u jednome od poglavlja moje knjige, zapravo proširene disertacije, pod naslovom *Politička djelatnost vrhbosanskog nadbiskupa Josipa Stadlera*, Zagreb, 2001., 212–223. U njoj su temeljitije razmotreni problemi na koje ovdje upozoravam, a svjedoče o težnji nadbiskupa Stadlera da položaj Katoličke crkve izjednači s položajem pravoslavne i muslimanske autonomno ustrojene vjerske organizacije.

⁴⁵ Vidi: *ABH, GFM, Präs. BH, 421/1902.*

⁴⁶ Dovoljno je prisjetiti se kako je kod austrougarskih vlasti negativno odjeknula Stadlerova zdravica na Prvom hrvatskom katoličkom kongresu u Zagrebu u rujnu 1900. godine, kada je poželio da se »što prije Bosna i Hercegovina sjedini s materom zemljom«. Vidi: *Prvi hrvatski katolički sastanak* održavan u Zagrebu dne 3., 4., i 5. rujna godine 1900. (ur. Stjepan Korenić), Zagreb, 1900., 336.

glasu kao hrvatski nacionalist. Zbog otpora dvojice biskupa Stadlerova su nastojanja propala.⁴⁷

Stadlerova namjera da sazove provincijalni koncil u Sarajevu, austrougarske je vlasti posebice zabrinula zbog toga što se uklapala u suvremene planove Svete Stolice o sklapanju konkordata za Bosnu i Hercegovinu, koji bi predstavljao reviziju i dopunu ugovora o uspostavi redovite hijerarhije od 8. lipnja 1881. Prema mišljenju zemaljskog poglavara Appela, Stadlerova je inicijativa predstavljala osnovu od koje su trebali krenuti pregovori o konkordatu, jer su se na provincijalnom sinodu trebali raspraviti mnogi problemi, o kojima će se u konkordatu zauzeti stajališta.⁴⁸ Činjenica da je Sveta Stolica poticala sklapanje konkordata za Bosnu i Hercegovinu svjedoči da nije bila zadovoljna mogućnostima djelovanja Katoličke crkve u njoj. Kod Stadlera je bilo prisutno slično nezadovoljstvo, no njega je, osim želje za proširenjem mogućnosti djelovanja, društvenog utjecaja i materijalnog položaja Katoličke crkve, pokretalo i nastojanje za emancipacijom Crkve od vlasti koja bi joj omogućila snažnije utjecati na političko i kulturno oblikovanje bosanskohercegovačkih Hrvata. Nisam pronašao druge izvore koji se odnose na ovaj problem, no iz same činjenice da se kasnije uopće ne spominje, očividno je da su austrougarske vlasti onemogućile ostvarenje planova nadbiskupa Stadlera i Svete Stolice s tim u vezi. Nastojanja Svete Stolice za sklapanjem konkordata austrougarskim su vlastima bila neprihvatljiva, jer su bila usmjerena prema osnaživanju utjecaja Katoličke crkve, a to je proturječilo proklamiranom načelu međuvjerske ravnoteže. U nastojanjima nadbiskupa Stadlera nalazile su i opasne političke konotacije, jer bi održavanje jedinstvenoga provincijalnog sinoda episkopata iz bosanskohercegovačke i hrvatsko-slavonske metropolije predstavljalo manifestaciju hrvatskog zajedništva i afirmaciju težnji za združenjem Bosne i Hercegovine s Kraljevinama Hrvatskom i Slavonijom, kakvu nisu bile spremne ni u kojem slučaju tolerirati.

Do sljedećeg Stadlerova pokušaja učvršćivanja položaja Katoličke crkve u Bosni i Hercegovini, u odnosu prema ostalim dvjema vjerskim organizacijama i austrougarskim vlastima, došlo je nakon uspostave srpske (1905.) i uoči priznanja muslimanske (1909.) vjersko-prosvjetne autonomije. Nadbiskup Stadler došao je do uvjerenja da su se, nakon postignuća srpske vjerske i prosvjetne autonomije, Katolička crkva i njezini vjernici našli u neravnopravnom položaju u odnosu na ostale dvije vjerske zajednice. Stoga je 20. siječnja 1907. Zemaljskoj vladi u Sarajevu podnio elaborat s projektom »autonomnog«⁴⁹ ustroja Katoličke

⁴⁷ »Derselbe (Stadler, op. Z. G.) wollte, dass an dem Provinzialkonzil auch die Bischöfe und Theologen aus Kroatien und Slavonien teilnehmen, die Bischöfe Buconjić und Marković waren jedoch dagegen und vertraten das Prinzip, dass das Konzil nur für die Kirche in Bosnien und Herzegovina abgehalten werde. Infolge Widerstandes dieser zwei Bischöfe ist die Idee Monsignore Stadler's fallen gelassen worden.« *ABH, GFM, Präs. BH, 421/1902.*

⁴⁸ »Erzbischof Stadler hat, meiner Quelle nach, dieses Provinzialkonzil auf eine breitere Basis stellen wollen. (...) Das Provinzialkonzil wird sich unter anderem mit der Frage der Kongrua, dann aber hauptsächlich mit Fragen der kirchlichen Disziplin befassen. Kardinal Staatssekretär Rampolla möchte nämlich sehr gerne mit dem gemeinsamen Ministerium ein Concordat schliessen, und will eben, dass auf diesem Provinzialkonzil die Fragen, über welche das Concordat abgeschlossen werden soll, erörtert und darüber Beschlüsse gefasst werden, auf Grund deren die Curie ihre Vorschläge behufs Abschluss eines Concordates machen könnte.« *Isto.*

⁴⁹ U daljnjem tekstu bez navodnih znakova. Naime, Katolička crkva ne može se autonomno ustrojiti na način pravoslavnih i protestantskih crkava, jer odredbe kanonskog prava to onemogućuju. Ovdje je bila prije svega riječ o Stadlerovu nastojanju da za Katoličku crkvu postigne materijalne i druge beneficije koje su uživale ostale dvije autonomno ustrojene vjerske zajednice i osnaži njezin ustroj.

crkve u Bosni i Hercegovini, zatraživši da se Katoličkoj crkvi odobri status kakav je već dobila Pravoslavna crkva.⁵⁰

U predloženom nacrtu autonomnog statuta katoličke vjerske zajednice u Bosni i Hercegovini najprije je postavljena zamolba za uspostavljanjem novih samostalnih rimokatoličkih biskupija u Trebinju i Tuzli, a zatim i za osnutkom grkokatoličke biskupije u Sarajevu te imenovanjem pomoćnog biskupa u Sarajevu. Zahtjev za utemeljenjem biskupije u Tuzli potkrijepljen je potrebnom stvaranja ravnoteže s Pravoslavnom crkvom, jer je u Banjoj Luci utemeljena pravoslavna episkopija, čiju je uspostavu car Franjo Josip sankcionirao 14. I. 1900., kao i pastoralnim potrebama katoličke većine u Posavini. Kao razlog za utemeljenje samostalne grkokatoličke biskupije navedena je činjenica da u Bosni i Hercegovini živi mnogo grkokatolika, koji su prepušteni sami sebi. Radilo se napose o unijatima Ukrajincima (Rutenima), koji su se naselili u Bosni i Hercegovini u dva kolonizacijska vala potkraj XIX. i početkom XX. stoljeća.⁵¹ Na postavljanje zahtjeva za utemeljenjem grkokatoličke biskupije u Bosni i Hercegovini nadbiskupa Stadlera poticao je i strah da bi Srpska pravoslavna crkva, zbog udaljenosti grkokatoličke Križevačke biskupije i nedostatka svećenika, kao i zbog izmiješanosti grkokatolika s pravoslavicima, kod kojih je također u liturgiji istočni obred, mogla izazvati prijelaz bosanskohercegovačkih grkokatolika na pravoslavlje.⁵² Situacija je bila posebice kritična u banjalučkom okrugu, gdje su zbog nedostatka grkokatoličkog svećenika unijati pohađali Katoličku crkvu namijenjenu južnotirolskim doseljenicima. Takvu situaciju, u kojoj se unijatima Ukrajincima propovijedalo na njemačkom jeziku, iskoristilo je pravoslavno svećenstvo, koje je uspjelo pridobiti nekoliko ukrajinskih obitelji za prijelaz na pravoslavlje.⁵³

Austrougarske su vlasti nazočnost grkokatoličkog klera u Bosni i Hercegovini smatrale opasnom za svoju vjersku politiku, vodeći posebice računa o vjerskoj osjetljivosti većinskoga pravoslavnog pučanstva. Uzimajući u obzir netrpeljivost pravoslavnih velikodostojnika prema unijatima i njihove stalne pritužbe da ih Katolička crkva teži »pounijatiti«, Zemaljska je vlada nastojala otkloniti bilo kakvu mogućnost za optužbe o uplitanju vlasti u navodne planove Svete Stolice i bosanskohercegovačkoga katoličkog episkopata o pridobivanju pravoslavnih za crkvenu uniju. Svjedočanstvo o tome da su austrougarske vlasti

⁵⁰ Vidi: *ABH, Fond Zemaljske vlade (Landesregierung) (dalje:LR), 160/1907*. Stadlerov zahtjev za uspostavom autonomne katoličke crkvene organizacije i grkokatoličke biskupije analizirao je i Luka ĐAKOVIĆ, *Političke organizacije bosanskohercegovačkih katolika Hrvata (I. dio: Do otvaranja Sabora 1910.)*, Zagreb, 1985., 123–136.

⁵¹ Odlukom Zemaljske vlade u Sarajevu iz 1893. godine pozvano je zemljoradničko pučanstvo iz Monarhije da pod povoljnim uvjetima naseljava slobodne i neobrađene prostore Bosne radi unapređivanja poljoprivrede. Tada su stvorene brojne zemljoradničke kolonije novodoseljenih Nijemaca, Austrijanaca, Mađara, Talijana, Slovenaca, Čeha, Poljaka i Ukrajinaca. Prve ukrajinske obitelji doseljavaju u Bosnu iz istočne Haličine, sjeverne Bukovine i Zakarpatja poslije navedene odluke Zemaljske vlade, tijekom devedesetih godina XIX. stoljeća, ali najveći broj doseljava od 1910. do 1912. Uglavnom se naseljavaju oko Prnjavora, Bosanske Gradiške, Laktaša, Čelince, Dervente, Banja Luke i Prijedora, dobivajući ili kupujući uglavnom šumovitu i lošu zemlju. Vidi: »Znanstveni skup o križevačkom biskupu Juliju Drohobeckom«, *Žumberački krijes. Kalendar 1998.*, Zagreb, 1997., 104.

⁵² *AFBH, Fond Zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu (Landesregierung) (dalje:LR), 160/1907*.

⁵³ O pravoslavnoj propagandi među unijatima Ukrajincima u banjalučkom okrugu građanski doglavnik Hugo Kutschera izvjestio je Zajedničko ministarstvo financija pismom od 5. lipnja 1902. Vidi: *ABH, GFM, Präs. BH, 697/1902*.

i povremene boravke grkokatoličkih velikodostojnika i svećenika u Bosni i Hercegovini smatrale opasnim za provedbu svoje politike vjerske i nacionalne ravnoteže, nalazi se i u činjenici da su u lipnju 1900. onemogućile dolazak križevačkoga grkokatoličkog biskupa Julija Drohobeczskog,⁵⁴ u pratnji 11 grkokatoličkih svećenika, na poziv nadbiskupa Stadlera, radi sudjelovanja u misnom slavju Presvetog Srca Isusova i svečanoj procesiji 22. lipnja 1900. godine.⁵⁵

Nadbiskup Stadler ni u svojim nastojanjima za uspostavom grkokatoličke biskupije ili vikarijata, sa sjedištem u Sarajevu, kao ni sa zahtjevom za održavanjem provincijalnog koncila, nije naišao na potporu svojih biskupa sufragana. O tomu svjedoči pismo koje mu je uputio banjolučki biskup fra Marijan Marković 22. srpnja 1901., ustvrdivši pritom da »(...) niti vikarijat niti biskupat nije potrebit Bosni.«⁵⁶ Svoj otpor nadbiskupovu prijedlogu i odbijanje stavljanja potpisa na pismo kojim je Stadler kardinala Rampollu zamolio za utemeljenje grkokatoličke biskupije, Marković je potkrijepio dvama razlozima. Najprije je ustvrdio da Ukrajinaca u Banjolučkoj biskupiji i Vrhbosanskoj nadbiskupiji ima pre malo, manje od 5.000. Kao drugi razlog odbijanja pružanja potpore nadbiskupovu prijedlogu naveo je da se protivi osnaživanju grkokatoličke crkvene organizacije iz političkih obzira, zbog velike netrpeljivosti između Poljaka i Ukrajinaca i sklonosti Ukrajinaca prema pravoslavicima. Zbog navedenih političkih razloga austrougarske vlasti odlučile su da više neće dopustiti naseljavanje Ukrajinaca, kao ni uspostavu grkokatoličkog vikarijata ili biskupije: »To mi je već od pol.[itičkih] oblasti najavljeno i neki koji su hotili prići u Bosnu povraćani su. (...) V.[isoka] Z.[emaljska] vlada u Sarajevu neće nikako pristati na ustroj takova vikarijata ili biskupata, niti hoće da čuje za to.«⁵⁷

U vezi s argumentima kojima je Marković obrazložio svoje nepristajanje na pružanje potpore nadbiskupu Stadleru, u njegovim naporima za stvaranjem grkokatoličke biskupije, valja upozoriti na činjenicu da negativno stajalište vlasti o tom problemu Marković prenosi nadbiskupu Stadleru, koji je kao ordinarij i metropolit prvi trebao biti o svemu obaviješten. Očevidno se s tim u vezi Marković priklanjao stajalištima vlasti, koje su bile

⁵⁴ J. Drohobeczky (Gani kod Uzhgoroda u Ukrajini, 5. XI. 1853. – Strmac Pribički kraj Krašića, 11. II. 1934.) Za svećenika je zaređen 1870. Gimnaziju i sjemenište završio je u Ungváru u Ugarskoj (danas Uzhgorod). Za svećenika je zaređen 1870., a križevačkim je biskupom imenovan 1891. Protiv njegova imenovanja kao Rusina iz Ugarske otvoreno su istupili neki političari okupljeni oko *Obzora*. Godine 1895. započeo je vizitaciju svoje biskupije i vjernika po Dalmaciji, Žumberku, Slavoniji, Srijemu i Bačkoj, čime je neopravdano izazvao bijes pravoslavaca, te je napadan u *Srbobranu*, *Zastavi* i drugim listovima, a u Hrvatskom saboru napao ga je srpski zastupnik S. Popović, optužujući ga da je njegova vizitacija pokušaj unijačenja Srba. O Uskrsu 1899. Drohobeczky je objavio pastirsku poslanicu u kojoj je za napade kojima je bio izložen u Hrvatskom saboru ustvrdio da su usmjereni protiv njega i protiv katolika istočnog i zapadnog obreda. U političkom djelovanju najprije je pristajao uz bana Khuena. Godine 1906. stupio je u Hrvatsko-srpsku koaliciju, ali je iz nje izbačen 1907., nakon istupa u prilog Kossuthovoj »željezničarskoj pragmatici«. Bio je vrlo zaslužan kulturni djelatnik, posebice se istaknuvši izgradnjom križevačke grkokatoličke katedrale i podupiranjem djelovanja Hrvatskoga glazbenog zavoda i njegovanja crkvenoslavenskog pjevanja. Zbog nesporazuma s političarima i crkvenim dostojanstvenicima, te dugova u koje se upustio želeći unaprijediti stočarstvo i poljodjelstvo u okolini Križevaca, svrgnut je s biskupskog položaja 1917. godine. Vidi: *HBL*, sv. 3, Zagreb, 1993., 618–619.

⁵⁵ Vidi o tome: Zoran GRIJAK, *Politička djelatnost vrhbosanskog nadbiskupa Josipa Stadlera*, Zagreb, 2001., 214–215; ISTI, »Benjamin Kállay i vrhbosanski nadbiskup Josip Stadler. Problemi katolicizma u Bosni i Hercegovini«, *Prilozi* (Institut za historiju u Sarajevu), 33, Sarajevo, 2004., 124–125.

⁵⁶ Vidi: *ANOS, Koverta glagoljica*, bez signature.

⁵⁷ *Isto*.

protiv naseljavanja Ukrajinaca, prihvativši njihov argument da je naseljavanje Ukrajinaca politički štetno zbog izazivanja napetosti s Poljacima i njihove sklonosti prema Srbima. Nedvojbeno je činjenica, koju spominje Marković, da su se austrougarske vlasti protivile naseljavanju Ukrajinaca grkokatoličke vjeroispovijesti bojeći se njihova prijelaza na pravoslavlje, što bi još više osnažilo ionako najbrojnije prema Monarhiji oporbeno raspoložene Srbe u Bosni i Hercegovini. Nadbiskup Stadler uočavao je tu opasnost te je, radi onemogućavanja prijelaza Ukrajinaca na pravoslavlje i njihova posrbljivanja, težio stvoriti snažnu grkokatoličku crkvenu organizaciju, koja bi s jedne strane Ukrajince odvratila od približavanja Srbima i prijelaza na pravoslavlje, a s druge strane pridonijela osnaživanju utjecaja Katoličke crkve u Bosni i Hercegovini, a time posredno i učvršćenju hrvatskih političkih pozicija.

Austrougarske vlasti nisu htjele pristati na stvaranje grkokatoličke biskupije napose zbog političkih obzira prema Srbima, koji su u naseljavanju grkokatolika vidjeli pokušaj »uniženja«. Utemeljenje grkokatoličke biskupije u Sarajevu potaknulo bi političku kampanju pravoslavnih velikodostojnika, koja bi osnažila protumonarhijsko raspoloženje Srba. No, unatoč tomu što su se suprotstavljale daljnjem naseljavanju Ukrajinaca, austrougarske su vlasti bile spremne zaštititi od srpske vjerske i političke propagande najveću skupinu Ukrajinaca, naseljenu oko Prnjavora, tako da omogućuće da im se dodijeli grkokatolički župnik, koji će neutralizirati utjecaj agitacije pravoslavnog svećenstva. Svjedočanstvo o tome nalazimo u pismu zemaljskog poglavara Appela, upućenome Zajedničkom ministarstvu financija iz Sarajeva 24. studenoga 1899. Appel upozorava Zajedničko ministarstvo financija na dopis banjolučkoga okružnog predstojništva od 15. studenoga 1899., u kojem se zalaže za imenovanje grkokatoličkog župnika za koloniste ukrajinske nacionalnosti u banjolučkom okrugu i posebice upozorava na opasnost od srpsko-pravoslavne propagande, među tim, u nacionalnom i vjerskom smislu prevrtljivim kolonistima.⁵⁸ Appel nadalje tvrdi da je naišao na razumijevanje biskupa Markovića, koji se složio s postavljanjem grkokatoličkog svećenika i utemeljenjem grkokatoličke župe u Prnjavoru. Župnika je namjeravao pozvati iz Križevačke grkokatoličke biskupije te je radi toga stupio u vezu s biskupom Drohobeczkyem. Vlasti su se sa svoje strane obvezale pružiti godišnju potporu od 1.000 forinti. S obzirom na političku dimenziju pitanja grkokatolika u Bosni i Hercegovini, vlasti su namjeravale provesti iscrpnu istragu o svakom kandidatu zbog utvrđivanja njegove pouzdanosti.⁵⁹ O njihovim ozbiljnim nakanama da izaberu s političkim ciljevima Monarhije u Bosni i Hercegovini suglasnog kandidata svjedoči iscrpna istraga moralne i političke prikladnosti prvoga kandidata za župnika u Prnjavoru iz Križevačke biskupije Andrije Szegedyja, podrijetlom Mađara.⁶⁰ Uz suglasnost biskupa Drohobeczka i na mol-

---

⁵⁸ (...) beehrt sich die Landesregierung den Bericht der Kreisbehörde Banjaluka vom 15. dieses Monats (...) vorzulegen, in welchem für die Anstellung eines griechisch-unirten Seelsorgers für die correligionären Colonisten ruthenischer Nationalität des Kreisbereiches Banjaluka pledirt und die Behandlung dieser Angelegenheit unter Hinweis auf die serbisch-orthodoxe Propaganda unter den erwähnten, in nationaler und religiöser Beziehung wankelmütigen Ansiedlern als dringend bezeichnet wird«. *ABH, GFM, Präs. BH, 1398/1899.*

⁵⁹ *Isto.*

⁶⁰ Vidi: *ABH, GFM, Präs. BH, 187/1900.* Szegedyjevo imenovanje otegnulo se više od tri mjeseca, pa se s tim u vezi biskup Marković obratio Zajedničkom ministarstvu financija pismom 6. V. 1900. Vidi: *ABH, GFM, Präs. BH, 528/1900.*

bu Andrije Szegedyja u Bosnu je 1902. došao metropolit halički i nadbiskup lavovski grof Andrija Szepticki, a rezultat tog posjeta bilo je osnivanje samostana studita u Kamenici kod Čelince, što je također pridonijelo osiguranju pastoralnih potreba grkokatoličkog pučanstva i spriječilo mogućnost masovnijeg prijelaza Ukrajinaca na pravoslavlje. To ipak ni izdaleka nije odgovaralo planovima nadbiskupa Stadlera o stvaranju snažne grkokatoličke biskupijske organizacije u Bosni i Hercegovini.

L. Đaković je problem Stadlerova zauzimanja za izgradnju i osnaživanje grkokatoličke crkvene organizacije cjelovito obradio s crkveno-pravne i materijalne strane, ali je propustio ukazati na političke uzroke otpora austrougarskih vlasti u postavljanju grkokatoličke biskupije u Bosni. Taj je propust to veći što se Đaković osvrnuo na Stadlerov zahtjev za grkokatoličkom biskupijom iz 1907. godine, u vrijeme kada je on imao još snažniju političku dimenziju, zbog nastojanja vlasti da spriječe bilo kakav politički revolt Srba, i to ne samo u Bosni i Hercegovini nego i šire u Monarhiji, u vrijeme kada su provodile opsežne pripreme za aneksiju Bosne i Hercegovine.⁶¹ U Stadlerovu nacrtu ustroja grkokatoličke crkvene organizacije u Bosni i Hercegovini, koji je bio dio elaborata o autonomnom ustroju Katoličke crkve u Bosni i Hercegovini od 27. rujna 1907., predviđeno je da Sarajevo bude sjedište biskupije, kojom bi upravljao apostolski administrator, uz pomoć svoga tajnika. Za sjedišta župa predviđeni su Banja Luka, Prnjavor,⁶² Dubrava i Zavidovići. Postavljen je i zahtjev za otvaranjem samostana grkokatoličkih redovnika bazilijanaca u Sarajevu, koji bi putovali po Bosni i Hercegovini i pastorizirali grkokatoličko pučanstvo u mjestima s manje od deset grkokatoličkih obitelji. S obzirom na činjenicu da su grkokatolici u Bosni i Hercegovini bili Ukrajinci i Rusini, predloženo je da se apostolskim administratorom imenuje neki od grkokatoličkih svećenika iz Galicije, koji bi sa sobom doveo i svećenike za novoutemeljene župe, jer u Hrvatskoj nema dovoljno grkokatoličkih svećenika, a ni onih koji znaju jezik unijata. Osim tog prijedloga Stadler je kao kandidata za biskupa administratora sarajevske grkokatoličke biskupije predložio Danu Šajatovića, kanonika grkokatoličke biskupije u Križevcima. Nadalje je predloženo i imenovanje pomoćnog biskupa Vrhbosanske nadbiskupije, što je Stadler obrazložio i tvrdnjom da je, premda još uvijek jak, već ostario pa mu treba pomoć.

U prvom dijelu Stadlerova elaborata, koji se odnosi na ustroj autonomne organizacije Katoličke crkve u Bosni i Hercegovini, naveden je i niz prijedloga koji se odnose na izdržavanje župnika, prihode kateheta i otvaranje dvaju posebnih svećeničkih fondova, za deficijente i za bolesne. Osim toga od Zemaljske se vlade za svaku biskupiju zahtijevao određeni paušalni iznos iz njezina proračuna, za gradnju crkava, župnih stanova i drugo. Mostarsko-duvanjskoj biskupiji doznlačivalo bi se 70.000, Banjalučkoj 60.000, Vrhbosanskoj nadbiskupiji 130.000 kruna, s tim da bi se za novoutemeljenu Tuzlansku biskupiju oduzimalo 40.000 kruna od Vrhbosanske nadbiskupije, a za Trebinjsku 10.000 kruna od Mostarsko-duvanjske biskupije.⁶³

⁶¹ Vidi: Zoran GRIJAK, *Politička djelatnost vrhbosanskog nadbiskupa Josipa Stadlera*, 217.

⁶² Prema jednom dokumentu iz 1902. Prnjavor je te godine imao grkokatoličkog župnika. To upućuje na zaključak da se u elaboratu iz 1907. ne zahtijevaju samo nove župe nego i konstatira činjenično stanje. Vidi: *ABH, GFM, Präs. BH, 697/1902.*

⁶³ *Isto.*

Na elaborat o autonomnom ustroju Katoličke crkve u Bosni i Hercegovini najprije je odgovorio poglavar Zemaljske vlade Winzor, koji je svoja stajališta priopćio zajedničkomu ministru financija Istvánu Buriánu u obliku analize pojedinih točaka elaborata.⁶⁴ Ocijenio je da Stadlerov zahtjev za uspostavljanje grkokatoličke biskupije u Bosni i Hercegovini premašuje stvarne potrebe. Zatim je upozorio da Zemaljska vlada polazi od činjenice da je Sveta Stolica povjerila nadbiskupu Stadleru skrb za interese Grkokatoličke crkve u okupiranim zemljama, pa bi u svrhu pomaganja i rasterećenja nadbiskupa trebao biti postavljen pomoćni biskup.⁶⁵ Glede zahtjeva za utemeljenjem sedam grkokatoličkih župa i osnutkom samostana bazilijanaca u Sarajevu, zaključio je da za njima ne postoji stvarna potreba. Nadalje, osporio je da je u elaboratu nadbiskupa Stadlera riječ o autonomiji, s obrazloženjem da u autonomno ustrojenoj crkvenoj organizaciji laici sudjeluju u vanjskoj upravi Crkve, a o tome u elaboratu nema ni spomena. Stadlerov elaborat Winzor je ocijenio kao pokušaj učvršćivanja i izgradnje crkveno-hijerarhijske organizacije uz obilne dotacije iz državnih sredstava. Glede zahtjeva za obnovom biskupije Trebinje, ustvrdio je da ne postoji prava potreba za njezinom uspostavom, a da bi to moglo imati negativne posljedice, s obzirom na suprotnosti između svjetovnog svećenstva Trebinjske biskupije i redovničkog svećenstva Mostarske biskupije i moguće napetosti između mostarsko-duvanjskog biskupa fra Paškala Buconjića i trebinjskog biskupa, koji bi bio imenovan iz reda svjetovnog svećenstva. Glede Stadlerova zahtjeva za osnutkom rimokatoličke biskupije u Donjoj Tuzli, Winzor je ocijenio da ne odgovara stvarnim potrebama duhovne pastve i administracije, nego proizlazi iz sasvim osobnih razloga nadbiskupa Stadlera, usmjerenih prema izgradnji katoličke organizacije u Bosni i Hercegovini. Obrazloženje kojim je Stadler potkrijepio navedeni zahtjev, da utemeljenje četvrte pravoslavne biskupije u Banjoj Luci zahtijeva i utemeljenje četvrte katoličke biskupije, Winzor je ocijenio kao neosnovano, jer je srpsko-pravoslavno pučanstvo puno brojnije od katoličkog. Ujedno je ustvrdio da bi osnutak rimokatoličke biskupije u Donjoj Tuzli nekatolička javnost ponajprije smatrala kao političku i propagandističku tvorevinu.⁶⁶ Stadlerov zahtjev za imenovanjem pomoćnog biskupa u Sarajevu ocijenjen je kao opravdan s objašnjenjem da, unatoč nedostatnim razlozima za utemeljenje samostalne biskupije u D. Tuzli, prostorna rasprostranjenost rimokatoličkog pučanstva u tuzlanskom okružju opravdava takav postupak.⁶⁷

Budući da je nadbiskup Stadler u pismenom podnesku, priloženom elaboratu o autonomnom ustroju Katoličke crkve u Bosni i Hercegovini, naveo da mu je zajednički

---

⁶⁴ *Isto.*

⁶⁵ »Ein eigenes griechisch-katholisches Bistum ist gewiss entbehrlich, namentlich wenn dem Erzbischof Dr. Stadler, welcher von der Curie mit der Wahrnehmung der Interessen der griechisch-katholischen Seelsorge in den okupierten Ländern betraut wurde, zur Unterstützung und Entlastung ein Weihbischof zur Seite gestellt werden sollte.« *ABH, LR, 517/1907.*

⁶⁶ »Ein selbstständiges römisch-katholisches Bistum in D. Tuzla hätte also keine rechte Existenzberechtigung und würde von der nichtkatholischen Öffentlichkeit zweifellos als eine in erster Reihe politische und propagandistische Schöpfung aufgefasst werden. Der Hinweis auf das vierte Bistum, welches die serbisch-orthodoxe Bevölkerung hierzulande besitzt, wird schon durch die grössere Ziffer der serbisch-orthodoxen Bevölkerung entkräftet und kann daher nicht recht als Argument für die Errichtung eines vierten römisch-katholischen Bistums gelten.« *Isto.*

⁶⁷ *Isto.*

ministar financija obećao autonomni ustroj Katoličke crkve u Bosni i Hercegovini, ministar Burián se osjetio obveznim očitovati o njegovoj izjavi. Ustvrdio je da vjerska autonomija predviđa sudjelovanje laika u crkvenoj upravi, a da se to u nadbiskupovu elaboratu uopće ne spominje, pa će se stoga taj elaborat smatrati nizom posebnih nadbiskupovih želja i kao takav rješavati. Ako bi nadbiskup Stadler i ubuduće iznosio prijedloge o autonomnom ustroju Katoličke crkve, po uzoru na srpsko-pravoslavnu crkvenu autonomiju, Burián je upozorio da pregovorima trebaju pristupiti i predstavnici katolika laika.⁶⁸

Na temelju izvora i literature, koji se odnose na nastojanja nadbiskupa Stadlera za postizanjem autonomnog ustroja Katoličke crkve u Bosni i Hercegovini, možemo zaključiti da ga je na taj korak pokretala želja za boljom organizacijom Katoličke crkve u Bosni i Hercegovini. Iz spomenutog izvora,⁶⁹ koji se odnosi na motive Stadlerova pokušaja održavanja provincijalnog koncila u Sarajevu 1902., očividno je da je i Sveta Stolica ustroj Katoličke crkve u Bosni i Hercegovini smatrala nezadovoljavajućim i da je težila prema sklapanju konkordata, kojim bi se revidirao i dopunio ugovor o uspostavi redovite hijerarhije u Bosni i Hercegovini od 8. lipnja 1881. godine. Usporedba izvora iz 1902. i 1907. upućuje na zaključak da je Stadler u pripravi elaborata o autonomnom ustroju Katoličke crkve u Bosni i Hercegovini 1907. djelovao u sporazumu s Državnim tajništvom Svete Stolice, jer se u elaboratu iz 1907. ponavljaju zahtjevi iz dokumenata za provincijalni koncil iz 1902., za koji je zemaljski poglavar Appel ustvrdio da predstavljaju nacrt konkordata, koji bi državni tajnik Svete Stolice kardinal Rampolla želio predložiti austrougarskim vlastima. Upozoravanje na povezanost Stadlerovih nastojanja iz 1902. i 1907. bilo je napose potrebno zbog toga što ukazuje na činjenicu da su austrougarske vlasti bile svjesne da iza Stadlerova elaborata stoji nastojanje Svete Stolice za solidnijom izgradnjom katoličke crkvene organizacije u Bosni i Hercegovini, ali da unatoč tomu nisu bile spremne mijenjati njezin ustroj.

Drugi razlog koji je nadbiskupa Stadlera poticao na zahtjev za autonomnim ustrojem Katoličke crkve u Bosni i Hercegovini već je naveden, a nalazio se u pokušaju postavljanja Katoličke crkve u ravnopravan odnos prema Pravoslavnoj crkvi, koja je 1900. dobila novu Banjolučko-bihačku metropoliju. Izvješće zemaljskog poglavara Appela iz 1900. posvjedočuje da je propagandna djelatnost pravoslavnog svećenstva bila najснаžnija upravo na području Banjolučko-bihačke eparhije,⁷⁰ što potkrepljuje Stadlerovu tvrdnju da je njezinom uspostavom narušena ravnoteža u odnosima između Katoličke i Pravoslavne crkve u Bosni i Hercegovini. Netočnost Winzorovih tvrdnji da je zahtjev nadbiskupa Stadlera za uspostavom grkokatoličke župe u Banjoj Luci neutemeljen, posvjedočuje izvješće građanskog doglavnika Kutschere, iz kojega se vidi kako prijeti opasnost da grkokatolici Ukrajinci prijeđu na pravoslavlje ako im se hitno ne pošalje grkokatolički svećenik. Naime, pravoslavno svećenstvo koristilo je činjenicu da grkokatolike Ukrajince pastorizira rimokatolički župnik Karl Gabl iz južnotirolske kolonije, koji ne poznaje ukrajinski jezik i posebnosti grkokatoličkog obreda te je uspjelo pridobiti nekoliko Ukrajinaca za pravo-

⁶⁸ Vidi: *ABH, LR, 1123/1907.*

⁶⁹ Usp. *ABH, GFM, Präs. BH, 421/1902.*

⁷⁰ Vidi: *ABH, GFM, Präs. BH, 697/1902.*

slavlje. Prema Kutscherinu mišljenju, zbog malenog broja Ukrajinaca grkokatolika u banjolučkom okrugu bilo je potpuno bezizgledno da im se dodijeli grkokatolički duhovnik. Stoga je trebalo nastojati na tomu da se nekoliko grkokatoličkih obitelji u banjolučkom okrugu privoli na pohađanje pravoslavne crkve i možda jednoga dana izvrši i njihov formalni prijelaz na pravoslavlje. Ustvrdio je da je sa stajališta Zemaljske vlade navedena mogućnost prijelaza nekoliko ukrajinskih obitelji na pravoslavlje bez ikakvog značenja, upozorivši ujedno na to da je velika masa Ukrajinaca u okrugu Prnjavor zaštićena od slične sudbine jer ima grkokatoličkog župnika.⁷¹

Navedeni izvor nedvojbeno potkrepljuje iznesenu tezu da su austrougarske vlasti, prilikom odlučivanja o grkokatolicima u Bosni i Hercegovini, ponajprije vodile računa o tome da ni na koji način ne dođu u sukob s Pravoslavnom crkvom, a tek onda o stvarnim potrebama grkokatoličkih vjernika. Kriterij njihove prosudbe svrsishodnosti izgradnje grkokatoličke crkvene organizacije bio je, dakle, poglavito politički. Nije čudno da je Stadlerov plan o autonomnom ustroju Katoličke crkve i organizaciji grkokatoličkog dušebrižništva u Bosni i Hercegovini naišao na odbijanje, jer bi njegovo prihvaćanje u političkom smislu značilo osnaživanje hrvatskog i katoličkog elementa u Bosni i Hercegovini. Na držanje austrougarskih vlasti prema Stadlerovim zahtjevima nedvojbeno je utjecala i činjenica da su ti zahtjevi podneseni 1907. godine, u vrijeme kada je Monarhija obavljala pripreme za aneksiju Bosne i Hercegovine. U takvim okolnostima bilo je vrlo opasno izazvati SPC, zbog mogućnosti uvećavanja ionako snažnog antagonizma bosanskohercegovačkih Srba prema Monarhiji i njihova otpora prema predstojećoj aneksiji.

Za daljnja nastojanja nadbiskupa Stadlera za postizanjem autonomnog ustroja Katoličke crkve u Bosni i Hercegovini otežavajuća je bila okolnost da su austrougarske vlasti inzistirale na sudjelovanju laika u crkvenoj upravi. Stadler nije mogao na to pristati, jer bi uključivanjem laika u crkvenu upravu preustrojio crkvenu organizaciju na način protivan kanonskom pravu Katoličke crkve. Unatoč tome ponovno je Zemaljskoj vladi 18. listopada 1909. postavio zahtjev za katoličkom vjerskom autonomijom, u kojem se, potpuno prešućujući pitanje uključivanja laika u crkvenu upravu, koncentrirao isključivo na pitanja ekonomskog osnaživanja Vrhbosanske nadbiskupije.⁷² Na predaju novog prijedloga statuta za katoličku autonomiju 18. listopada 1909. nadbiskup Stadler bio je potaknut činjenicom da je 1. svibnja 1909. stupio na snagu statut muslimanske vjersko-prosvjetne (vakufsko-mearifске) autonomije, pa je katolička vjerska zajednica bila jedina koja nije bila autonomno ustrojena te nije uživala brojne, napose financijske privilegije, koje su proizlazile iz autonomnog ustroja.

---

⁷¹ »So lange es daher nicht möglich ist, für die im Landbezirke Banjaluka angesiedelten Ruthenen einen eigenen, ihrer Sprache mächtigen griechisch katholischen Geistlichen zu bestellen – und die geringe Zahl dieser Colonisten läst eine solche Bestellung in absehbarer Zeit als ganz aussichtslos erscheinen – wird man sich auch mit der Möglichkeit abfinden müssen, dass einige dieser ruthenischen Familien zur orientalisches orthodoxen Kirche hinneigen, vielleicht eines Tages auch formell Übertritt vollziehen werden, einer Möglichkeit, der indes nach dem Ermessen der Landesregierung keinerlei besondere Bedeutung beizumessen wäre, da es sich nur um vereinzelte Familien handelt, die grosse Masse der ruthenischen Colonisten hingegen in Bezirke Prnjavor durch ihren Pfarrer vor dem gleichen Schicksale gesichert ist. *Isto.*

⁷² Vidi: *ABH, GFM, Präs. BH, 95/1910.*

Početak 1910. nadbiskup Stadler otputovao je u Beč kako bi pridonio donošenju odluke o katoličkoj autonomiji. O posljedicama njegovih nastojanja govori pismo koje je zajednički ministar financija I. Burián uputio Zemaljskoj vladi u Sarajevo 5. veljače 1910. godine.⁷³ Ministar Burián najprije je upozorio na činjenicu da je nadbiskup Stadler s njim razgovarao 28. siječnja 1910., te da je izrazio želju da i katolici u Bosni i Hercegovini dobiju vjersku autonomiju poput muslimana i pravoslavnih Srba. Svoj zahtjev Stadler je osnažio tvrdnjom kako je potrebno da se i katolicima u Bosni i Hercegovini već priznata prava i dužnosti u njihovoj povezanosti odrede i zajamče, da bi se Katoličkoj crkvi osigurao nesmetan razvoj i obilna zaštita, kako je to već učinjeno srpsko-pravoslavnoj i muslimanskoj vjerskoj zajednici.⁷⁴ Saslušavši izlaganje nadbiskupa Stadlera, ministar Burián mu je zajamčio da u tom pravcu smije računati na posebnu pomoć Zemaljske vlade, da će se kroz zamišljenu autonomiju katolicima priznati ista prava i dužnosti kao pravoslavcima i muslimanima u njihovim autonomnim statutima. Upozorio je nadbiskupa da u nacrtu statuta katoličke autonomije laicima mora biti priznata određena ingerencija u vjerskim poslovima, te da na njega moraju pristati ostali katolički episkopat, redovništvo i svećenstvo te pretežiti dio nadležnih laika.⁷⁵ Nakon te afirmativne ministarove izjave nadbiskup Stadler mu je predočio njemački prijevod nacrt statuta katoličke autonomije. Ministar Burián ga je upoznao s činjenicom da je Zajedničko ministarstvo financija taj nacrt već temeljito proučilo i zaključilo da ni po formi ni po sadržaju nije prikladan za pregovore. Savjetovao je nadbiskupu da statut izradi skupina pravno obrazovanih osoba, koje bi tijekom izradbe novog nacrt obraćale pozornost na mišljenja iznesena u dosadašnjim pregovorima između nadbiskupa i austrougarskih vlasti i na odredbe statuta srpsko-pravoslavne i muslimanske autonomije, o sudjelovanju laika u crkvenoj upravi, i nadzoru nad vjerskim ustanovama, školama i fondovima.⁷⁶

S obzirom na činjenicu da je obrazac autonomnog ustroja pravoslavne i islamske vjerske zajednice u Bosni i Hercegovini proturječio kanonskom pravu Katoličke crkve, a Zajedničko ministarstvo financija nije htjelo pristati na predloženi nacrt, koji je laicima uskraćivao utjecaj na vjerske poslove, nadbiskup Stadler je odustao od daljnjih zahtjeva za autonomnim ustrojem Katoličke crkve u Bosni i Hercegovini.

⁷³ Pismo nosi nadnevak 5. II. (Wien, am 5. Februar 1910), a upućeno je 7. II. (zum Expedite gelangt 7. II. 1910). *ABH. GFM, Präs. BH, 95/1910.*

⁷⁴ »Se. Exz. Erzbischof Dr. Stadler hat am 28. v. M. bei mir vorgespochen und vor allem den Wunsch zum Ausdrucke gebracht, dass den Katholiken in B. H. ebensowie den Serbisch-Orthodoxen und Mohammedanern eine Kultusautonomie gewährt werde, einerseits, um die ihnen bisher zuerkannten Rechte und Pflichten für die Zukunft im Zusammenhange Festzulegen, sowie andererseits, um der Katholischen Kirche in diesen Ländern die ungestörte Entwicklung und einen ausgiebigen Schutz gegenüber der andersgläubigen Majorität zu verbürgen«. *Isto.*

⁷⁵ *Isto.*

⁷⁶ *Isto.*

Prilog 1. Pismena predstavka vrhbosanskog nadbiskupa Josipa Stadlera, mostarsko-duvanjskog biskupa fra Paškala Buconjića i banjolučkog biskupa fra Marijana Markovića zajedničkom ministru financija Stjepanu (Istvánu) Burianu, glede zapostavljanja katolika u Bosni i Hercegovini od strane austrougarskih vlasti, Mostar, 11. listopada 1903.⁷⁷

Preuzvišenomu Gospodinu Stj. Pl. Burianu
zajedničkomu financijskom ministru
u Beču

Preuzevši Vaša Preuzvišenost tešku upravu Bosne i Hercegovine u svoje vješte ruke, ne želi bez sumnje ništa drugo, nego da s jedne strane odstrani sve, što je priečilo razvitak tih mukotrpnih pokrajina, a s druge strane da sve unapriedi, što bi moglo njihovo blagostanje promaknuti.

Budući da su smierno podpisani katolički biskupi bosansko-hercegovački u duši uvjereni, da je katolički živalj u Bosni i Hercegovini jedini, na koji se u tih zemljah može visoka vlada pouzdano osloniti, to nam neka Vaša Preuzvišenost dopusti, da otvoreno neke svoje misli izrazimo i svoje smierne molbe Visokoistoj podastremo. To je upravo od potrebe, da sada učinimo, dok Vaša Preuzvišenost još nije ni počela svojih nazora razvijati, da kasnije ne izgleda, kao da se hoćemo Vašim načelom oprieti.

1. Kad je austro-ugarska monarhija⁷⁸ zaposjela Bosnu i Hercegovinu, htjela je osobito kršćane osloboditi od zuluma turskoga i njihova nasilja. Postupkom visoke vlade za Bosnu i Hercegovinu, od vremena do vremena sve zaoštrenijim, došlo se do toga, da svak pametan mora misliti, kao da je austro-ugarska monarhija htjela muhamedance osloboditi od kršćana: na toliko ih je podizala nad kršćane i svakom zgodom odlikovala.

Odatle je potekao zakon skovan bez nas, a za nas, o prelazu s jedne vjere na drugu, po kojem je upravo nemoguće, da tko postane kršćanin, a za koji je jedan vrlo učen čovjek kazao: Da je Neron taj zakon u svoje vrijeme izdao, mi danas ne bismo bili kršćani.

Toga se zakona mi ne smijemo i ne ćemo držati, jer ga je sv. Stolica zabacila, koju mi moramo i hoćemo slušati.

Taj zakon je najveći, možda jedini razlog svim smutnjama i svim sukobom između visoke vlade i katoličke crkve.

Zato mi smierno molimo, neka se taj zakon dokine i proglasi sloboda podpuna. Tko hoće od katoličke vjere da odpane, neka odpane; mi za to niti smo visoku vladu uznemirivali, niti ćemo ju uznemiriti. Ali ako tko odpane od druge vjere poimenice od muhamedanske ili rišćanske,⁷⁹ neka odpane, i neka se visoka vlada u to ne mieša; jer ako smo mi mirni, kad od nas tko odpane, treba da budu mirni i muhamedanci i rišćani kada tko od njih odpane.

Tom zgodom umoljavamo Vašu Preuzvišenost, da pokrštenu Salu, koju je visoka vlada prisilila, da se u Konjicu za muhamedanca na silu udade, pusti na slobodu, jer ona opetovno poručuje, kako želi oslobodit se jarma, koji joj nametnuše. Ta je ženidba i po naravnom, a gotovo po kršćanskom zakonu nevaljana. Ako ona, puštena na slobodu, koju joj je visoka vlada silom oduzela, hoće da se povrati u muhamedansku vjeru, prosto joj je, samo nasilan postupak visoke vlade iziskuje, da se osobna sloboda zaštititi.

---

⁷⁷ ZMF, *präs.*, 1308/1903.

⁷⁸ U dokumentu napisano malim slovima, premda bi kao naziv države sve tri riječi trebalo pisati početnim velikim slovima. Očito je riječ o izuzetku, jer se primjerice Bosna i Hercegovina uvijek piše s velikim početnim slovima.

⁷⁹ Pravoslavne vjere.

2. Ima i sada po koji činovnik kod visoke vlade, koji ostavi svoju zakonitu katoličku ženu sa petoro djece, a onda se splete sa kakovom rišćankom, pa se s njom i oženi u rišćanskoj crkvi: zaista vrlo lahak način, da se bezdušni ljudi oslobode skrbiti se za svoju zakonitu ženu i djecu. Ako se i ne može više puta zapriečiti grieh, ali se može uvijek to učiniti, da se ne odobri takov čin i nevinna žena i djeca u zaštitu uzmu. U takih slučajevih ne bi smjela visoka vlada takov čin odobriti, pače morala bi takova činovnika iz službe otjerati, ili ga bar prisiliti da se za djecu poskrbi.

Na žalost, dolazi u Bosnu i Hercegovinu svakojaki izmet ljudski, pa su se preljubochinstva i prilečništva vrlo umnožala. Kad se koji župnik obrati na kotarsku oblast, neka bi takove raztjerala, onda se na to dobije stereotipni odgovor: Nemamo za to paragrafa. Na to se može odvratiti, da ima svaka država i vlada paragrafa, po kojih je dužna na javni moral paziti pa sprječavati takove nepodopštine, tim više, što odatle potječu nezakonita djeca: taj pravi proletarijat i stvoreni socijalisti i anarhisti.

Mi prema tomu smjerno molimo, neka bi se izdala naredba, da se takovi ljudi razstave ili prisile, da se uzmu, ili da se protjeraju iz zemlje.

3. Kod mješovitih ženidaba zahtjeva katolička crkva tako zvane reversales, po kojih se ženidbenih drugovi obvezuju pred svjedoci, da će se djeca odgajati u katoličkoj vjeri. No kada se u istinu vjenčaju, onda osobito kada je katolička stranka ženska, ne će da se drže tih reversala: to znači prevariti katoličku crkvu i izmamiti dozvolu za vjenčanje. Umoljava se, da i visoka vlada te reversales prizna i katoličku crkvu uzme u zaštitu.

4. Budući da je visoko ministarstvo dopustilo, da se tako zvani unijati na hiljade nasele po Bosni, a ima samo jedan njihov svećenik, to se umoljava Vaša Preuzvišenost, da se njih više na vladine troškove namjeste, jer je inače pogibelj da mnogi odpanu na rišćansku vjeru.

Odatle nastaje još jedna velika neprilika. Kad je dotični jedini svećenik unijatski daleko, onda se dogodi, da koji unijat otidje k rišćanskomu popu, da mu diete pokrsti. Takovo diete ne smije se ni po jednom zakonu smatrati rišćanskim dietetom.

U sličnih slučajevih je na žalost visoka vlada odlučila proti katoličkoj crkvi. Kad tko od rišćana ili protestanata dodje k svećeniku katoličkomu, da mu diete pokrsti, onda ako roditelji zajamče, da će diete katolički odgojiti, upiše se kao katoličko u maticu krštenih; ako pak toga ne zajamče, nego samo mole, da se diete pokrsti, jer njihova duhovnika nema, onda se istina diete pokrsti, ali se ne upiše u maticu krštenih, niti se takovo diete smatra katoličko.

Tako mora biti i kada inovjerci krste katoličko diete, a roditelji na prvo izjave, da će ga katolički odgojiti. No na žalost n. pr. u Gorazdi⁸⁰ je katolik, koji ima jedno petoro djece pak je sve osim jednoga dao krstiti u katoličkoj crkvi, jer je sam dobar katolik, a jedno je dao krstiti od rišćanskoga popa, jer nije bilo blizu katoličkoga svećenika. I premda je taj katolik rišćanskomu popu izjavio da će svoje diete dati katolički odgajati, ipak je visoka vlada odredila, da se to diete mora u školi podučavati od rišćanskoga popa, ili da ono mora ostaviti školu. Takovih slučajeva ima i u Sarajevu. Mi prosvjedujemo proti takovu postupku i molimo, da se postupa, kako je gore rečeno.

5. Naše svećenstvo u pastvi tako zlo stoji, da ne može gore. Većina ne dobiva od visoke vlade nikakove podpore, a mali diel istina dobiva subvenciju od nje, ali tako malenu, da njome u obće ne bi mogao nitko živjeti, a kamo li svećenik prama svojemu stališu i prama svojoj naobrazbi. A i ta mala subvencija više puta ovisi o samovolji dotičnoga kotarskoga predstojnika, jer ako ga svećenik uvriedi, subvencija se zaustavi. I činovnici uvriede kad i kad svoje poglavare, pa za to im poglavari

⁸⁰ U Gorazdu.

ne uztežu plaće, nego ih drugačije kazne. A ipak se kad i kad izpostavi, da je dotični kotarski predstojnik kriv, a ne svećenik.

Mi zato smjerno umoljavamo Vašu Preuzvišenost, da bi blagoizvoljela svim župnikom njihovu stališu i njihovim potrebama primjerenu subvenciju dodieliti, tim više, što je naš narod vrlo osiromašio, a život poskupio, ter odrediti, da se dana subvencija ima smatrati stalnom i da se veže na dotičnu župu, a ne na osobu, pa da se na laku ruku ne oduzima nikomu. Te i druge mnoge obzornosti, kao i ta okolnost, što je visoko ministarstvo opetovno povećalo sve plaće osobito višim činovnikom, samo ne biskupom, premda njihove potrebe i te kako rastu obzirom na podizanje crkava i na pomaganje upravo bezbrojnih siromaha i nesretnika, što najprije pomoći traže u biskupa, gone nas da Vašu Preuzvišenost smjerno zamolimo, neka bi i biskupom razmjerno prama ostalim činovnikom povećala plaću, i to neka bi odredila, da odsede Nadbiskup Sarajevski prima 24.000 kruna, a biskup Mostarski i Banjalučki svaki da prima barem 16.000 k. Niti u najsiriromašnijoj Dalmaciji nisu tako zlo situirani biskupi, kao u Bosni i Hercegovini. A neka bude bez ikakve zamjere rečeno, da se glede vršenja svojih dužnosti mogu biskupi sa svakim činovnikom omjeriti.

Osim toga jako je zapeklo i nas i naše svećenstvo, što visoka vlada, kako čujemo rišćanskim svećenikom svake godine po dva stana, a njihovim vladikam gradi velike stanove, primjerice vladici Banjalučkom, koji je jedva vladikom postao, za 84.000 k.[runa], dočim ni jednom od biskupa katoličkih, a ni jednomu ni od naših župnika ne sagrađi stana, ako je i dala gdjegdje kakovu podporu. Smjerno zato molimo, da bi se više obzir uzimao i na kler katolički te mu se crkve i župne stanove i potrebite zgrade dalo popraviti. Možda ne bi bilo sgorega, da se u svakoj biskupiji sagrađe po dvie tri crkve i župni stanovi svake godine. Tako bi se s vremenom mnoge crkve podigle bez osobitoga tereta sa strane visoke vlade.

I to se opazilo, da u kojem mjestu katolički župnik ima puno manje kuća, pa dobiva manju subvenciju od rišćanskoga popa, koji dvostruku subvenciju prima, premda ima dva put toliko kuća, koje ga pomažu. Slično se opazilo i kod subvencije davane katehetom, jer se primjetilo da rišćanski svećenik ima puno veću subvenciju od svećenika katoličkoga, premda u školi ima dvaput toliko katoličke djece od rišćanske. Ujedno se usudjujemo pozornost Vaše preuzvišenosti svratiti na to, da je već u početku ustanove hijerarhije crkvene u Bosni bila iztahnuta i priznata potreba, da se u Tuzli podigne nova biskupija. I eto rišćanska je već od više godina podignuta, a o našoj se više ni ne govori. Isto tako je od potrebe da se nešto učini i za Trebinjsku biskupiju, kojom upravlja biskup Mostarski. Ili bi valjalo izposlovati od sv. Stolice, da se za uvijek spoji sa biskupijom mostarskom ili da se imenuje episcopus in partibus infidelium ter mu se povjeri uprava te starodrevne biskupije, pa mu se možda dopita plaća od kojih 8 – 10.000 k.

6. Ne možemo zamućati, kako se na katolike ne uzima dostatan obzir kod podielivanja stipendija i podieljivanja učiteljskih mjesta. Samo ćemo nešto za primjer navesti. Ima u Beču zavod za sveučilišne djake, bilo ih je lane 39. Od tih 39 jedan je jedini katolik urođenik, ostali su činovnički sinovi, njih 5, dakle 6 katolika. Onda ima 14 muhamedanaca, a 19 rišćana.

U Sarajevu također ne uzima se dostatan obzir na siromašne urođenike; i tu ima djece činovničke, čiji su roditelji u Sarajevu, koja primaju stipendije, a djeca siromašna niti iz pokrajine ne primaju ili ne primaju dostatne podpore, da mogu nauke slušati.

A kod namještanja učiteljica velik se obzir uzima na činovničke kćeri, dočim urođenice, prem s boljim svjedočbami, bivaju zapostavljene.

I to valja spomenuti, da se ne uzima obzir na broj djece katoličke po školah, nego se nerazmjerno više namještaju sile inovjerske kod djece pretežno katoličke.

Umoljavamo Vašu Preuzvišenost, da bi se tim nedostatkom doskočilo.

7. Ako na nas i ne spada miešat se u tuđe poslove, čega mi nikada nismo ni činili, smatramo si ipak za dužnost, da Vašu Preuzvišenost samo upozorimo, od čega naš narod najviše strada, siromaši, te se upravo upropašćuje. To je nesretna desetina i trećina. Ni nam ne može biti sve jedno, kako je našem narodu. Zato upravo iz dna duše svoje umoljavamo Vašu Preuzvišenost, da blagoizvoli ukinuti taj način pobiranja desetine i trećine, pa uvesti onakav način poreza, kakav je u carevini.

Mi sve ovo iskreno pred Vašu Preuzvišenost iznesosmo, kao pred onoga, kojemu je od njegova c. i kr. Veličanstva povjerena sva uprava Bosne i Hercegovine, ter se od Vaše Preuzvišenosti pouzdano nadamo, da ćete nam naše presmjerne molbe uslišati.

U Mostaru dne 11. listopada 1903.

† Josip Stadler, nadbiskup
 † Paškal Buconjić, biskup
 † Marijan Marković, biskup

Summary

APPLICATION OF EPISCOPACY FROM VRHBOSNA SEE IN 1903 AND THE AUSTRO-HUNGARIAN POLICY TOWARDS RELIGION IN BOSNIA AND HERZEGOVINA

In this article author analyses documents regarding the religious politics of Austro-Hungarian authorities in Bosnia and Herzegovina. This analysis was necessary for proper understanding of the historical circumstances concerning the application of Vrhbosna episcopacy to István Burián minister of finances of Austro-Hungarian Monarchy in 1903. The analysis of the fore mentioned documents has shown that AH authorities were quite preoccupied with the problem of religious policy in Bosnia and Herzegovina, conducting very pragmatic politics in order to prepare country for a peaceful annexment, which was necessary for Austro-Hungarian domination on Balkans. Namely, these documents witness that AU authorities wanted to neutralize menace of the Great Serbian ideology, as well as to establish long lasting domination of the Monarchy in Bosnia and Herzegovina. Therefore, AU authorities assumed that it was necessary to support state establishing body between Croats and Muslims. Consequently, AU policy in Bosnia and Herzegovina supported conversion of Muslims to Catholicism since it was believed that in such way the country would be easier incorporated in the Monarchy, and the connections with Istanbul would attenuate. By the same token, Catholic Church, according to the supporters of such ideas, had to be very prudent and had to avoid individual conversions in order to evade Muslim antagonism towards Catholicism, since there existed concern that Muslims could turn back to Christianity through the Orthodox Church. On the other hand, historiography had stated that the first attempts of AU authorities to convert Muslims date back to 1882, i.e. immediately after the occupation without any experience with such complex issue. This

means that the Monarchy made some of its chief postulates of policy in Bosnia and Herzegovina without detail analysis of religious, cultural and ethnic identity of population in Bosnia and Herzegovina. Catholic episcopacy did not welcome interference of state in the ecclesiastical matters, similarly as clergy did not accept restrictive policy towards Muslim conversions to Catholicism, and less-favored financial policy towards Church. All this can be supported by perennial activities of bishop Stadler, who persisted on autonomy of the Catholic Church in Bosnia and Herzegovina, such as other spiritual organizations had. Moreover, documents, like the fore mentioned application of episcopacy of Bosnia and Herzegovina, witness unified policy of Catholic Church in this country. In the appendix of this article one can find transcription of this application, in which there are listed all the examples regarding less-favored policy of AU authorities towards the Catholic Church in Bosnia and Herzegovina in comparison with the policy towards Orthodoxy and Islam.

KEY WORDS: *Bosnia and Herzegovina, metropolis of Vrhbosna, Austro-Hungarian Monarchy, Catholic Church, ecclesiastical history.*